

CZIFRA MARIANN

„FEJEDELMEK VÉDELMEZTÉK”**Kazinczy önimázsformáló mechanizmusai****egy protestáns katekizmus recenziós vitájának fényében***

„FejedelmEK és tarsasági éLET¹ segédJE annyi mint az a¹ segédD, a¹ melyet Fejed[elem] és társ.[asági] Élet¹ nyujthatott volna a¹ Német L[iteratú]rának ¹s nem nyujtott.”¹

1818-ban Bécsben megjelent egy könyv ezzel a mottóval: „Nemo aequus Judex, parte altera inaudita”, azaz hallgattassék meg a másik fél is. A címe: *Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. Morális katekizmus nevű munkájára írt recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve*.² A kiadó előszavából kiderül, hogy a kötet születését Kazinczy Ferenc egy recenzióra írt válasza motiválta. Ez a munka a kötet 92–103. lapján olvasható, és Kazinczy írta a tanulmánykötet bevezetését is, amelyben összefoglalja a benne szereplő írások születésének történetét. Nem sokkal a recenziós kötet címében foglalt katekizmus³ kiadása után, a Tudományos Gyűjtemény 1817. évi X. számában⁴ megjelenik a könyv egy Kazinczy szerint igazságtalanul negatív bírálata, ám a szerző válaszát nem jelentetik meg a folyóiratban. A feleletnek még a magán úton kinyomtatott füzetait sem kötik a Tudományos Gyűjtemény példányai mellé, ehelyett egy újabb, nem kevésbé negatív és bántó recenziót bocsátanak közre⁵ – tudósít Kazinczy. Ezután közli az olvasókkal, akik a kötetet épp kézben tartva maguk is láthatják: pártfogása alá vette az általa nagyra becsült író és dicséretre érdemes munkáját, hogy a kötet forgatói maguk győződhessenek meg a

* A tanulmány az OTKA és az MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája támogatásával készült (TKI 207).

¹ Kazinczy feljegyzése: „1819. Marc. 13dikban. Régi per van, ha jó syntaxis e ez: a¹ fejedelmek és tarsasági élet¹ segédje nélkül? A helyett segédjek vagy túladunaiasan segédjök. ¹S talán még inkább segedjeik. Révai, Horvát Istv. és Ungvar-Németi Tóth azt akarják, h.[ogy] a¹ Gramm.[atika] szerint szóljunk, ne a¹ vétkes szokás szerint és úgy a¹ hogy bennünket a¹ K betű útálása int. De a¹ Görög és Deák is olykor nem a¹ szók hanem az értelem szerint construál (: vulgus, adeste. Ovidnál.) ¹s így mentséget talál a¹ hibás constructio. – Midőn ma a¹ Neologism.[us] Apologiáján dolgozám, és e¹ szókat írtam, meg nyíltak szemeim: FejedelmEK és tarsasági éLET¹ segédJE annyi mint az a¹ segédD, a¹ melyet Fejed[elem] és társ.[asági] Élet¹ nyujthatott volna a¹ Német L[iteratú]rának ¹s nem nyujtott.” Az idézet helye: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirat-tár (a továbbiakban: MTAKK), K 633/VI. jelzet, 63a.

² *Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. Morális katekizmus nevű munkájára írt recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve*, Bécsben, a Magyar Kurír kiadójának költségén, Pichler Antalnál, 1818 (a továbbiakban: *Recenziók*).

³ MÁRTON István, *Keresztyén moralis kis katekizmus a Helvétziai Vallástétellel megegyezőleg a Magános Olvasóknak számokra*, Bécs, 1817 (a továbbiakban: *KMKK*).

⁴ Tudományos Gyűjtemény (a továbbiakban: TGy), 1817, X, 100–108.

⁵ TGy, 1818, I, 78–86.

Tudományos Gyűjteményben M. A. és A. betűvel jelölt szerzők kritikáinak igazságtalanságáról.⁶ A bevezetés záróbekezdései a recenziókra mint a nemzeti kultúra ügyének előmozdítóira hívják fel az olvasó figyelmét. A kötet eztán dialógus formában egymás után helyezve M. A. recenzióját, Márton István⁷ és Horváth Ádám erre adott válaszát, majd az önmagát később más betűkombinációval jelölő M. A. T. P. (eredetileg M. A.) feleletét és Márton újabb válaszát tartalmazza. Eztán A. bírálata olvasható, amit Kazinczy és Márton felelete követ, zárásul Márton István *A' morális katekizmus' ideája* című tanulmánya olvasható.

A bírált könyv, amelynek szerzőjét a bevezető szerint méltánytalanság érte, egy katekizmus: így témájában és műfajában sem feltétlenül illeszkedik Kazinczy tevékenységéhez. Már csak azért sem, mert szerinte a katekizmusok egyetlen haszna, hogy fejlesztik a gyerekek memóriáját.⁸ Míg Kazinczy a recenziókötet bevezetésében erkölcsi indítékkal magyarázza a vitában való megszólalását, magánleveleiben enigmatikusan fogalmazza meg motivációját. Egyik levelében például tettét így indokolja: „az Igazság ügye mellett szólni kötelesség volt, ha azért keresztre vonnak is”⁹ – Krisztus-párhuzammal pozicionálva magát a történéssorozatban. Szintén morális indítékokra hivatkozik, és megint krisztusi pózban, a magvető szerepében jeleníti meg magát egy másik levelében: „A' kiknek az igazság ügye, 's a Nemzet' culturája igazán kedves, szeretni fognak esztelen-ségemért, 's az a' mit mondok, nem mindenütt kösziklára esett magv' lészen.”¹⁰ A recenziókötet bevezetésében és mottójában kifejti, hogy mire céloz az igazság ügyének említésével: a Tudományos Gyűjteményben Márton nem kapott lehetőséget, hogy a könyvét ért bírálatra választ adjon. Úgy tűnik tehát, Kazinczy szándéka az, hogy a kötet megjelentetésével megteremtse a válaszadás fórumát és egyensúlyt teremtsen az egyoldalú támadásként megszilárdult vitában. Azt, hogy hányszor utasította el a Tudományos Gyűjtemény szerkesztősége egy bírált könyv szerzői válaszadásának közlését, nehéz volna megállapítani, de az kétségtelen, hogy a Tudományos Gyűjtemény első két évfolyamában nem gyakran fordul elő, hogy egy könyvről két bírálat lásson napvilágot a folyóirat hasábjain, pláne anélkül, hogy a szerző reagálhatott volna.¹¹ Mégis szinte biz-

⁶ *Recenziók*, 5.

⁷ Márton István (1760–1831) iskoláit Kecskeméten, majd Debrecenben végzi, ahol a wolfiánus Hatvani Istvánnál tanul filozófiát. Európai tanulmányai a göttingeni egyetemhez kötődnek, de látogatást tesz Bécsben, Prágában, Lipcsében és Jénában is, hazatérve haláláig a pápai iskola tanára és vezetője, a főiskola megalapítója. Lásd *Egyházi Almanak 1833-dik esztendőre: Az illető Elöljáróság' rendeléséből*, Pozsony, Wigand, 168–211; SZABÓ Károly, *Mándi Márton István, a helvét hitvallásúak pápai főiskolájának alapítója, s ugyanott a bölcsészeti és mennyiségtanak negyvenegy évig rendes tanára*, Pápa, 1860 (a továbbiakban: SZABÓ 1860); TÓTH Endre, *Mándi Márton István élete*, Pápa, Főiskolai Könyvnyomda, 1931 (a továbbiakban: TÓTH).

⁸ KAZINCZY Ferencz *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CS. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., 1960 (a továbbiakban: *KazLev.*), XI, 448, Horváth Ádámnak, Széphalom, 1814. július 3.; és *KazLev.* XIV, 465, Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1816. december 9.

⁹ *KazLev.* XV, 540, Kis Jánosnak, 1818. március 29.

¹⁰ *KazLev.* XV, 509, Szabó Jánosnak, 1818. március 5.

¹¹ Hasonló történt meg a 8. és a 12. számban az *Ó és Új Magyar* című könyvvel. Az eset azért különösen érdekes, mert itt a második recenziót épp Kazinczy írta.

tosnak tekinthető, hogy ha például Zsoldos János *Dietetikájának*,¹² Pethe Ferenc időjós pókokról szóló könyvének,¹³ esetleg Ertsei Dániel *Philosophiájának*¹⁴ második recenzióját is közölte volna a folyóirat úgy, hogy szerzőjük válaszát nem teszik nyilvánossá, Kazinczy nem kezdett volna védőbeszéd fogalmazásához.

Ez a dolgozat egyrészt arra tesz kísérletet, hogy felderítse, miért kapcsolódik be a vitába Kazinczy, később milyen narratívában helyezi el az eseményeket, és ez milyen önimázsalkotó mechanizmusokat eredményez, másrészt arra keresi a választ, hogy Márton Istvánnak hozott-e, és ha igen, milyen kulturális profitot termelt a recenziós kötet megjelenése. Ehhez azonban szükséges néhány évvel korábbi eseményeket megvizsgálni, és a káté 1815-ben kezdődő kálváriájának kezdetéig kell visszatekinteni.

1815. június 29-étől július 1-ig konzisztórium ülést tartott a Dunántúli Egyházkerület Aranyoson. Itt terjeszti elő a Litteraria Deputatio iskolai reformtervezetét.¹⁵ Az indítvány szerint az oktatás az egyházmegyében két szinten folya, nemzeti és latin nyelvű oktatásra szeparálva.¹⁶ A lányok tanulmányai a nemzeti iskola befejezése után véget érnek, ezért számukra és a fiúk számára más tudástartalmak és készségek megszerzése hasznos, ezzel indokolják a tanterv készítői, hogy a nemzeti iskolák nem koedukált keretek között végeznék tevékenységüket. A fiúk számára a négy évfolyamos nemzeti iskola után öt év latin nyelvű iskolai képzés következik, amit hatévnyi akadémiai képzés zár. Az alaposan kifejtett tervezet iskolatípusonként és évfolyamonként kitér a tantárgyi követelményekre, és egyben feltünteteti tankönyv-preferenciáját is. Ennek a reformnak köszönhető, hogy

¹² ZSOLDOS János, *Dietetika vagy az egészséget fenntartó, és a betegségtől tartóztató Rendszabások*, Győrben, özvegy Streibig Józsefné betűivel, 1814. Recenzióját Kulcsár István írta: TGy, 1817, I, 100–103.

¹³ PETHE Ferenc, *Idő Próféta, vagy Időváltózt Jövendőölő Pókok*, Pest, Trattner János Tamásnál, 1817. B. V. L. által készített bírálata: TGy, 1817, IV, 104–107.

¹⁴ ERTSEI Dániel, *Philosophia*, Debrecen, Csáthy György, 1813. Recenziója – amelyet Tóth László írt – található: TGy, 1817, V, 95–115.

¹⁵ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, I.1.a, *Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei*, 384–396 (a továbbiakban: DREL, I.1.a). Ezúton is köszönöm Hudi József és a Pápai Református Egyházkerületi Gyűjtemény munkatársainak segítségét.

¹⁶ Mivel az 1790–91-i országgyűlésen megszavazott 26. törvény teljes tanügyi autonómiát biztosított a protestáns iskolák számára, a pápai Kollégium szabadon rendelkezett oktatási rendje fölött. (Vö. MÉSZÁROS István, *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948 – Általánosan képző középiskolák*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1988, 60; a továbbiakban: MÉSZÁROS.) Mészáros István iskolatörténetében nem említi a pápai 1815-ös reformtervezetet, és Fináczy Ernő iskolatörténete is csak a sárospataki Kollégium 1815-ös reformját érinti. (Lásd FINÁCZY Ernő, *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*, Bp., Hornyánszky, 1896, 67, 1. j.) Ebben az időben Pápa már nem volt Sárospatak partikulája, jogában állt tehát saját maga megállapítani az oktatási rendet. Mivel a protestáns iskolák általában igyekeztek a katolikus iskolák oktatási szisztémájához szabni sajátjukat, elképzelhető, hogy az 1815-ös reformtervezet a Helytartótanács 1814. január 31-én kiadott, 25 342. számú rendelkezésének hatására született, amely előírja, hogy heti két órában kell a magyar nyelvtant tanítani a középiskolák minden diákja számára. (A Helytartótanács rendeletéről lásd MÉSZÁROS, 69.) A pápai Kollégiumról született legfrissebb irodalom: *A pápai református Kollégium diákjai 1585–1861*, szerk. HUDI József, KÖBLÖS József, Pápa, 2006 (Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai: Forrásközlések, 9; a továbbiakban: *A pápai református Kollégium diákjai*).

többen megbízást kapnak új tankönyvek készítésére, így Tóth Ferenc¹⁷ és Katona Mihály¹⁸ mellett Márton István is. Márton sokszínű oktatási tevékenységét és szakmai működésének elismertségét is bizonyíthatja, hogy már meglévő könyvei is népszerűek: az ő tankönyveiből tervezik oktatni a nemzeti iskolák első évfolyamaiban az írás-olvasást,¹⁹ a deák iskola első három évében a németet és a latint, ötödik és hatodik éven pedig a görögöt.²⁰ Nem meglepő tehát az sem, hogy Márton mindjárt két tankönyv²¹ elkészítésére kap megbízást: egyrészt az „éneklés mesterségének” oktatásához kell tankönyvet készítenie a nemzeti iskola osztályai számára, másrészt egy kis katekizmust kell írnia. Ezzel a megrendeléssel kezdődik tehát Márton katekizmusának története.

Az egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve dokumentálja, hogy a konzisztórium milyen elvárásokat támaszt az évekkel később a Tudományos Gyűjteményben bírált katekizmus egyik elődjével szemben.²² A kívánalmak Márton egy korábbi, *Keresztyén theológusi Morál vagy-is Erköltstudomány* című 1796-os írásának gondolatait idézik.²³ Az erkölcsstan három függelékkel rendelkezik, az egyik ezek közül *A' Kátekhesisek' kritikája*,²⁴ amelyben Márton a katekizmusokat tartalmuk és célcsoportjuk szerint tipizálja. Márton ebben a fejezetben írja, hogy a kis katekizmus rendeltetése, hogy általa a gyermek természeti-erkölcsi vallást tanuljon, azaz a későbbi hittanoktatást megalapozandó először a tiszta gyakorlati ész erkölcsstanába, aztán a tiszta gyakorlati ész hittanába nyersen bevezetést, így Isten létét az erkölcsből és a természet rendjéből lássa igazolva. Ezáltal nyer majd a tanuló helyes ismeretet Istenről, és kezdhet hozzá a közép-katekizmus tanulmányozásához, amelyben már bibliai szakaszokkal támasztható alá az érvelés, így a

¹⁷ Tóth Ferenc megbízást kap arra, hogy egy teológiai kompendiumot készítsen a latin iskola harmadik, negyedik, ötödik és hatodik évfolyama számára. Lásd pl. DREL, I.1.a, 393, 1. pont.

¹⁸ A deák iskola grammatikai osztályában a Katona Mihály által elkészítendő tankönyvből fognak a diákok geográfiát (lásd DREL, I.1.a, 391, 12. pont) és antropológiát tanulni (DREL, I.1.a, 392, 8. pont).

¹⁹ DREL, I.1.a, 385–388.

²⁰ DREL, I.1.a, 391–394.

²¹ DREL, I.1.a, 386, 389. Nem értek egyet Trócsányi Dezsővel, Márton István monográfiájával (TRÓCSÁNYI Dezső, *Mándi Márton István tudományos munkássága*, Pápa, Főiskolai könyvnyomda, 1931, 167; a továbbiakban: TRÓCSÁNYI), aki szerint a két tankönyv megírása mellett egy harmadik, egy ábécékönyv elkészítését is feladatul kapta Márton, hiszen ez a tankönyv már készen áll, korábbi kiadása ismert, emellett az egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv is már mint kész oktatási segédanyagra hivatkozik rá. Lásd DREL, I.1.a, 385, 388.

²² „A' V[allás] tudományának tanulására szolgáló sokféle manualijak, és systemák, lehetetlen, hogy a' Tanuló' elméjébe zavarodást ne okozzanak, mellytől méltó őrizkedni. Erre nézve rendeltetett, hogy a' mi Trivialis Gymnasiumaink' számára, tsak két nembeli Cathecismusok készítettessenek, – az edgyik Tiszt. Professor Márton István Úr által, a' két alsóbb oskolák számára, Keresztyén Erköltsi és Vallási Kis Cathecismus nevezet alatt mellyben a' K.[eresztény] Vallás és Morál olly formán adattassanak elől, hogy ez a Kis Cathecismus edgy-szersmind bevezetésül szolgáljon a' ki jelentett V[allás]ra, még arra is vigyázzván, hogy a' kezdőknek, vagy a legalsóbb oskolába járóknak való kérdések és feleletek tsillag által jelentessenek meg. Ebbe a' Kis Cathecismusba fognak iktattatni, az Ap[ostol]i Hit' formája, a' Tíz parantsolat, az Uri Imádság, – a' Reggeli, Estveli, – étel előtti, utáni, – Szülékért és Tanítókért v[al]ó Betegségben és Betegségből fel gyógyultaktól mondandó rövid könyörgések.” DREL, I.1.a, 397, 41. pont 1. alpontja, a.

²³ MÁRTON István, *Keresztyén theológusi Morál vagy-is Erköltstudomány*, 1796 (a továbbiakban: KTM). Erre már Trócsányi Dezső is felhívja a figyelmet: TRÓCSÁNYI, 169.

²⁴ KTM, 770–793.

tanuló a zsidó-keresztény vallástörténettel, Jézus életével megismerkedve szerezhet hittani és erkölcstani ismereteket. A vallási képzést a nagy katekizmuszal zárja a tervezet, amelyben a morálteológia, filozófiai szellemű keresztény dogmatika és erkölcstan, valamint egyháztörténet kap hangsúlyt. Az egyházkerületi gyűlésen előterjesztett megbízás két katekizmust említ, egy keresztény erkölcsi és vallási kis kátét, amelyet a nemzeti iskolák két alsóbb osztályába járó tanulók használnak, és egy nagyobb katekizmust, más néven teológiai kompendiumot, amelyet a harmadiktól hatodik osztályba járók használnak majd, de kitér a későbbi teológiai képzésre is, amelynek a diák csak a második tankönyv által veheti sikeresen az akadályait. A második katekizmus elkészítésére Tóth Ferenc kap megbízást: „A’ másik nagyobb Catechismusnak vagy Theologiae Conpendiumnak [így!] készítése bízott most is Theologiae Professor Tiszt. Tóth Ferentz Úrra. Már ebből a tanuló Systematicae fogja tanulni a keresztény Hit Tudományt, és Morált, az az minden Dogmákról szerez magának valamely kevés, de azomba helyes meg fogást, úgy hogy már gyermek korába fejébe vészi hitvány rajzolatját annak a’ Theologicum Systemának, mellyet a’ maga egész ki terjedésében fog látni Deák korában a’ Theologicum Auditoriumban.”²⁵

A tankönyvi felosztás összecseng Márton 1796-os művének katekizmusokról szóló függelékével, amelyet ha Márton szakmai tevékenysége révén nem is, botrányos fogadtatása miatt valószínűleg a tudományos bizottság tagjai is jól ismertek.²⁶ Ezért a Litteraria Deputatio tagjai az iskolareform benyújtása idején legalábbis remélhették, hogy Márton a megbízással előterjesztett követelményeknek minden tekintetben megfelelően fogja elkészíteni a katekizmust. Éppen ezért meglepőek és indokolatlanok a következő két év eseményei.

Egy évvel később, az 1816. július 2-ától 4-éig tartó révkomáromi ülésen Márton hivatalosan is benyújtja az elkészült írást.²⁷ 1816. június 26-ai keltezésű kísérőlevelében²⁸ azt írja, a munkát mind a Superintendentionalis Censura, mind a Litteraria Deputatio megvizsgálta már. Ezután megismétli a tavalyi végzés követelményeit, és mellé rendeli az ennek mindenben megfelelő eredményeket. Felhívja rá a figyelmet, hogy a rendelt kátének kizárólag természeti vallást és morált kell tartalmaznia, ezért kizárólag olyan szak-

²⁵ DREL, I.1.a, 397–398.

²⁶ Ez az a könyv, amelyet megjelenése után BUDAI Ferenc *A Kánt szerént való Filozofjának rostálgatása levelekbem* című röpiratban (Pozsony, 1801) bírál. Budai Ferenc könyve (Horkay László – Trócsányira hivatkozva tévesen – Budai Ézsaiást nevezi meg a mű szerzőjeként, aki Budai Ferenc bátyja: HORKAY László, *Kant első magyar követői = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., 1974, 206; a továbbiakban: HORKAY) jelentősen hozzájárult a kanti tanok kedvezőtlen magyar fogadtatásához, mások szerint egyenesen a magyar nyelvű filozófiatudomány megtorpanásának oka a *Rosta*. A *Rostáról* lásd PERECZ László, *Felemás portré politikai keretben: Kant-vita a Tudományos Gyűjtemény 1817–1818-as évfolyamában*, Világosság, 1992/11, 845–856, különösen 846–847 (a továbbiakban: PERECZ); TRÓCSÁNYI, 160–167; CSIKÓS Ella, *Hegel magyarul*, Magyar Filozófiai Szemle, 1985, 936–945, 937 (a továbbiakban: CSIKÓS); HORKAY, 206–209; MÉSZÁROS András, *A filozófia Magyarországon: A kezdetektől a 19. század végéig*, Pozsony, Kalligram, 2000, 98.

²⁷ Ezt a munkát nem találtam meg a pápai Kézirattárban.

²⁸ Két példányban maradt fenn a háromoldalas levél: DREL, I.1.a, 449, 21. pontjához kapcsolódó mellékletek (külön jelzetük nincs). Az egyik példány hátulján ez áll: „Felolvasatott d. 2. Julii 1816.”, tehát az ülésen a levél elhangzott.

szokból áll a könyv, amelyeket a „Természeti Okosság is tud” (mixtus articulusok). Ugyanakkor az is feladata volt, hogy kátéja bevezetésül szolgáljon a kijelentett vallásba, ezért bár kifejezetten vallási szakaszokat nem építhetett művébe, sikerült megvalósítania, hogy a könyv átkötéseket tartalmazzon a vallástanhoz, egyben a megrendelt második katekizmusához. Márton szupranaturalista nézeteket tükröző – a természeti és teológiai kijelentés harmóniájára épülő – szerkesztési elveinek köszönhetően a káté erkölcstani szakaszokkal kezdődik és a belőlük levezetett vallási részekkel zárul.²⁹ Szerkezetére nézve pedig egy gyermekeknek írott rövidebb és egy tanítóknak szóló hosszabb, esszé formában készült részből áll. A második rész arra szolgál, hogy azokat a tanítókat készítse fel az oktatásra, akik teológiát és filozófiát nem tanultak. Márton levele az alázat konvencionális formuláival és azzal a kijelentéssel zárul, hogy számára megtiszteltetés már az is, ha az ő munkája egy jobb káté megírásához szolgál segítségül, ha az övé nem teljesítené a vele szemben támasztott követelményeket.

A jegyzőkönyv 21. pontjában³⁰ olvasható, hogy a Litteraria Deputatióknak – amely tíz tagból áll – csak néhány tagja küldte el írásban észrevételeit Mártonnak, ezért a konzisztórium felszólítja a bizottságot, hogy meghatározott időn belül üljenek össze, és Márton véleményét is meghallgatva hozzanak döntést a káté ügyében. Addig is adják át Laky Mihály már elkészült bírálatát, hogy Márton tovább dolgozhasson a megbízaton, de mindenekelőtt adjon új címet kátéjának: „K[eresz]tyén Catechismus. Készítettet a’ Helv[etiai] Vallástétel követő Tul a Dunai Sup[er]inten[de]nti]a Consistoriumnak rendeléséből a’ kisdetek számokra.” A Litteraria Deputatio tehát nem végezte el a munkáját,³¹ de nem csak ezért kell Mártonnak egy évet várnia, hogy ismét megmértesse. Valószínűleg igaza van Trócsányi Dezsőnek, és a címváltoztatás arra utalhat, hogy a konzisztórium más álláspontot képvisel, mint egy évvel korábban a Litteraria Deputatio javaslatára benyújtott iskolatervezet kapcsán elrendelt megbízásakor. Akkor keresztény morális és vallási katekizmust vártak a szerzőtől, aki erre a kísérelésében reflektált is, most kizárólag keresztényt. A változás okára némiképp fényt deríthet az az egyetlen fennmaradt bírálat, amit a jegyzőkönyv 21. pontja említ.³²

A recenzió konklúziója az, hogy a könyv kisebb módosításokkal elfogadható. Leghangsúlyosabb kifogása, hogy „bár tsak az Auctor a’ mai megvilágosodást a’ régi Apostoli Vallás együgyűségével ’s a’ Symbolicus Könyvek’ Lelkével jobban össze békéltette, össze férkeztette – össze olvasztotta volna, és továbbá bársak annyira egy systemához p. o. a’ Kántéhoz ne ragaszkodott volna. Mert azonkívül, hogy ennek betse még átallyába –

²⁹ Szupranaturalizmusról és egyéb neológus teológiai irányzatokról lásd GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *Vallás és felvilágosodás = Egyház és művelődés: Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből*, szerk. G. SZABÓ Botond, FEKETE Csaba, BEREZKI Lajos, Debrecen, 2000, 399–426, különösen 420–424 (a továbbiakban: GÁBORJÁNI SZABÓ).

³⁰ DREL, I.1.a, 449–450.

³¹ Nem tisztázott még az újonnan alakult bizottság munkarendje, ez abból is látszik, hogy ugyanezen gyűlés jegyzőkönyvének 13. pontja alatt határozzák meg feladatait és munkája menetét. Itt dől el, hogy a bírálandó könyveket egymás között cirkuláltatva külön-külön kell véleményt alkotniuk, aztán egy ülés keretében közös álláspontot kialakítaniuk, és ezt előterjeszteniük.

³² DREL, I.1.a, 449, 21. pontjához kapcsolódó kilencoldalas névtelen melléklet (külön jelzete nincs).

kivált nálunk – meg nem állapított mihelyst látja az ötöt gyűlölő itt az ő PrINCÍPIUMIT, nevezetesen az Erkölti Törvény kútféjének nem az Istent állítódni, hanem a Practica Okosság Autonomiáját; a’ Virtusnak tsupán tsak a’ Törvény eránt tartozó tiszteletből való követését; a Halhatatlanságra, és Isten lételére nézve a’ Kánt’ Postulatuminak meg győző erejét sürgettetni”,³³ nem arra fog figyelni, hogy a végeredmény szempontjából irreleváns, hogy épp Kant érvei állnak itt vagy a kanonizált hittételek, így nyilván nem fogja belátni ezeknek az argumentumoknak a hatékonyságát sem. Ezek után a bíráló arra az esetre, ha arról születne döntés, hogy a munkát tankönyvként használják, megfontolásra javasolja a következő kérdést: „Valyon a’ Kánt’ Tudománya Hazánkban a’ Vallásra nézve, áll é már olyan lábonn, hogy az a’ szerént fel állított Ethicai és Vallásbeli Katechismus botránkozttatásra és vádra okot nem ad? Vagy, ha okot adna: valyon a közönséges Nevelésre Ügyelőknek azt a’ botránkozttatást vagy vádat kell é’ inkább szemek előtt tartani, mellyre ezen Catechismusnak kijövése ’s felvetése alkalmatosságot adhat, vagy pedig azt a’ realis hasznot, melly ezen Könyvnek kijövéseéből reménylhetőképben nagyobb lesz mint az eddig valókból? – Az elsőt az okosság és a’ mi Politicai helyhez-tetésünk, a’ másodikat az Igazság és az Emberiség szerentséje kívánja fontolóra venni.”³⁴ Vagyis – ahogyan Trócsányi is írja³⁵ – a recenzens arra számít, hogy ha a könyv megjelenik és az oktatásban hivatalosan alkalmazni fogják, újabb Kant-botrány várható, ahogyan Márton *Theológusi morálja* sem fogadtatott békés meglelégedéssel. A konzisztórium döntésének háttérében tehát annak a kérdésnek a megfontolása is áll, hogy vállallja-e az esetleges zúgolódást a pápai Kollégium és az egyházkerület, amit a könyv bírálója megjósol, vagy a másik, békésebb utat választva, a várható következményekre való tekintettel nem engedi megjelenni a könyvet. A konzisztórium időt kért, egy évvel elodázta a döntést. A könyv címére tett javaslata azonban azt sejteti, hogy várhatóan kevésbé lesz szempont döntésében az „igazság ügye”.

A döntéshozók személyesen is ismerik Mártont, aki a fennmaradt források tanúsága szerint öntudatos, csekély együttműködési készséggel rendelkező személy hírében állt. Tíz évvel korábban, mikor a főiskolai professzorok béremelést kérnek – ami az infláció miatt teljesen általános esetnek számít,³⁶ 1814 és 1816 között pl. minden évben kérnek –, a kuratórium olyan határozatot hoz, amely Márton és a másik két professzor véleménye szerint sérti a becsületüket: megadja a béremelést, de felszólítja a professzorokat, hogy eztán munkájukat jobban végezzék, és felhívja a figyelmüket arra, hogy a konzisztórium

³³ I. m., 7–8.

³⁴ I. m., 9.

³⁵ TRÓCSÁNYI, 72.

³⁶ A 19. század két legnagyobb éhínségét 1816-ra és 1846–47-re datálja Kaposi Zoltán gazdaságtörténete (KAPOSI Zoltán, *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*, Bp.–Pécs, Dialóg Campus, 2002, 28; a továbbiakban: KAPOSI). Az életszínvonal csökkenésében nyilvánvalóan a devalváció is közrejátszott. Az 1811. február 20-ai pátens a pénz értékét ötödére csökkentette, hogy helyrebillentse az 1798-tól 1810-ig tizenhatszoros értékűre növekedett papírpénz-kibocsátás okozta gazdasági instabilitást. Ez nem vezetett eredményre, így 1816-ban újra le kellett értékelni 40%-kal az osztrák pénzt (lásd KAPOSI, 45–46). Mindezek a körülmények együttesen játszhattak közre abban, hogy a pápai oktatók rendszeresen kérvényezték fizetésük emelését.

a felettesük.³⁷ Erre a határozatra válaszul Márton húsvét másnapján, anélkül, hogy a pápai vezetőségnek tudomására hozná, mire készül, felpakolja professzortársait egy szekérre, és elhajt a Dunántúli Egyházkerület főkurátorához, Pázmándy Józsefhez.³⁸ Ott előadják, hogy az iskola épülete rossz állapotban van, nem alkalmas oktatási tevékenységre, ezért szeretnék az iskola székhelyét megváltoztatni. Hatásosan hozzáfűzik: amennyiben Pázmándy nem helyezi át az iskolát más településre, mindannyian felfüggesztik oktatási tevékenységüket és elszegődnek prédikátornak. Ezután rögtön Révkomáromba mennek és megegyeznek a város vezetőségével arról, hogy a főiskola ezentúl ott székel majd. A diáksággal ellentétben, akiket Márton maga mellé állított még a húsvéti kirándulás előtt, a pápaiak érthető okokból nem fogadják kitörő örömmel a hírt, és a történetekért Mártont hibáztatják. Adatgyűjtéshez látnak, terhelő bizonyítékokat keresnek Márton előéletében, iskolai előadásairól, családi örökösödési peréről, kollégiumi diákságáról – Márton a debreceni Kollégiumból nem békés úton távozott³⁹ –, prédikációiról tájékozódnak. Az ellentétek ettől korábbi eseményekig is visszavezethetők, mert Márton volt az is, aki az iskola felújítását félig megakadályozta. Csak a Szent László utcai épületen folyhattak felújítási munkálatok, ami az egyház tulajdonában állt – főiskolai pénz ezért nem támogatta a munkákat –, a Zsidó utcai kollégiumi épületen viszont nem engedett felújítást. Mikor a pápaiaknak kellő mennyiségű adat áll a rendelkezésükre, felségfolyamodványt írnak: 1804. április 28-án születik meg a számukra győzelmet hirdető kancelláriai végzés. Ezen felbátorodva májusban, a bonyi közgyűlésen határozat születik, amely egyházkerületi bizottságot rendel Pápára, hogy megvizsgálják Márton és professzortársai beadványa alapján az iskola épületét. A bizottság tagjai között van Laky Mihály segédkurátor és Buzás Pál pápai esperes, a vizsgálaton jelen van Oswald Zsigmond⁴⁰ is – nevük nem közömbös a további események szempontjából. Az orvosi vizsgálat szintén a pápaiak győzelmével zárul: az iskola épülete bentlakásra, oktatásra alkalmas, ha a diákok betegek voltak, annak nem az épület volt az oka. Márton viszont továbbra is kerékkötője marad a változásoknak: nem hajlandó az iskola alapító okiratait és a kasszát átadni – megint egy fontos név – Kolmár János presbiternek, ezért Oswald Zsigmond két hajdúval és egy pandúrral erősíti meg magát, kíséretükben megy el Márton lakására, de még így sem ér el sikert.⁴¹ Oswald álláshirdetést ír, amit szétküldenek a

³⁷ A protestáns iskolákban az állam által szentesített egyházjog szerint a tanító egyházi személy, akinek a lelkész és a kurátor a hivatali előjárója. Vö. GÁBORJANI SZABÓ, 414.

³⁸ A család történetéhez lásd NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, IX, Pest, Ráth Mór, 1862, 172.

³⁹ Márton István és Csokonai debreceni Kollégiumból való távozásának párhuzamairól lásd SZILÁGYI Márton, *Csokonai és a debreceni Kollégium konfliktusai = „Et in Arcadia ego”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Mónika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 15–36, különösen 31–33. Márton István kollégiumi pöréről lásd CSÜRÖS Ferenc, *Mándi Márton István pöre*, ItK, 1912, 11–38, 175–199.

⁴⁰ Nevének helyesírása változik a fennmaradt forrásokban.

⁴¹ Márton közmegítéléséről beszédes információ lehet még, hogy a hagyomány szerint a könyvtári állomány védelmének érdekében egymaga tartóztatta fel a Pápán fosztogató francia sereget 1809. június 11-én. Lásd TÓTH, 168.

három egyházmegyében, arra az esetre biztosítva magukat, ha a professzorok valamelyike megelégné a feszültséget, és hirtelen elhagyná állását. 1803 húsvétjától 1804. október 15-éig tartó harcok után zárul le az ügy: a professzorok kielégítő fizetésemelést kapnak, az egy évvel korábbi sértő határozatot pedig törlik a jegyzőkönyvből.⁴² Ehhez hasonló esetek előfordulnak még a következő években is,⁴³ és ezekről a kuratóriumi tagoknak nagy valószínűség szerint tudomásuk van. De elég, ha Márton munkásságát ismerik, abból is tudhatják, hogy nem ortodox protestáns teológiai alapokon álló katekizmust fognak kapni a „pápai Kanttól”.⁴⁴ Ezt a tankönyvrendelés megszövegezése is kizárja. Azzal is tisztában lehetnek – bizonyára nem az előbb idézett bírálatból értesültek róla –, hogy egy kantiánus káté kiadása és iskolai tankönyvvé nyilvánítása vonhat maga után némi zavargást. Egyelőre tehát érthetetlen, hogy miért Márton kapott megbízást a könyv megírására.

Az ésszerű magyarázat a Litteraria Deputatio történetében rejlik: 1815. május 21-éig Márton tagja ennek a bizottságnak, ekkor kilép, mert nem fogadják el feltétel nélkül egy beadványát.⁴⁵ Mivel a reformtervezetet maximum egy hónappal az eset után nyújthatta be a konzisztórium elé a Deputatio – de az is elképzelhető, hogy már ki is adták a kezükből a tervezetet, mielőtt Márton kilépett –, ezért nagyon valószínű, hogy az iskolareform előkészítésében Márton is részt vett. Alátámasztja ezt a megbízás szövegének a *Theológusi morál*ban leírt katekizmustípológiával való egyezése, továbbá az is, hogy Márton már az 1814. évi révkomáromi gyűlésen egy morális katekizmus elkészítését szorgalmazza.⁴⁶ Márton kilépése után azonban felerősödhetett a személyével kapcsolatos, évekkel korábbi eseményekben gyökerező ellenérzés, de az is valószínűsíthető, hogy a főiskola nem szándékozott a Rostához hasonló újabb Kant-botrányhoz hozzájárulni, és ezért utasította el egy évvel később is a katekizmust. Egy biztos, a Litteraria Deputatio javaslatot tett a módosított kátéval kapcsolatban: az 1817-es révkomáromi gyűlésen ismét elutasították Márton könyvét, mert „ugy a’ mént most van sem Materiájjára, sem formájára a’ czélnak meg nem felelhetőnek ’s a’ kívánt végre alkalmatosnak lenni nem találattott, nem tsak azért mint a’ Litteraria Deputatio ítél, mivel a’ Publicum olly Keresztyen Katechismust vart volna mellynek fundamentoma a Keresztyén Vallás lévén abból huzattassék ki az Erköltsi Tudomány, a’ mi ezen munkába meg van fordítva; hanem azért is mert az ezen Katechismusba lévő elő adás modja a Kis gyermeki elmehez alkalmaztatva nem volna.”⁴⁷ Az ítélelhozók felkérlik Tóth Ferencet, hogy írja meg ő a kátét. Tóth azonban valamiért nem fogadja el a megbízást. Azzal érvel, hogy Márton ezek után biztosan megértette, miben kell változtatnia, és az is mellette szól, hogy három éve ké-

⁴² Az esetről részletesen lásd TÓTH, 102–167.

⁴³ Márton 1811-ben újra összetűzésbe kerül Osvalddal és Kolmár Jánossal, akik feljelentik, amiért nem elég buzgó a latin nyelvű oktatásban. Lásd TÓTH, 176.

⁴⁴ Kazinczy nevezi így öt először. Lásd Kazinczy Horváth Ádámnak, Széphalom, 1814. október 27., *KazLev.* XII, 146.

⁴⁵ Lásd TÓTH, 177.

⁴⁶ DREL, I.1.a, 353, 18. pont.

⁴⁷ *Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési iratai 1806–1830 (Budai Pál-féle)*, 1817. július 1–2. gyűlés 14. pontja. A jegyzőkönyv lapjai nincsenek megszámozva, ezért dátum és bejegyzési pont hivatkozhatók (a továbbiakban: DREL, I.1.b).

szül már ezzel a munkával. A kifogást a konzisztórium elfogadja, Mártonnál hagyva a megbízatást, azzal a feltétellel, hogy mindkét korábban megrendelt káté Tóth Ferenc már kiadott és a konzisztórium által is elfogadott *Dogmatica és Moralis Theológiájának* szellemiségében készüljön el. Bizonyára nem okoz meglepetést az, hogy Tóth Ferenc könyvei nem a reformteológia irányvonalaikat képviselik.

Az 1815-i aranyosi gyűlés határozata előírja, hogy „Azok az Írók, a’ kik valamely Munkát Világ eleibe akarnak adni: kötelességeket esmerjék azt, mind a’ külső, mind a’ belső censorokkal edgyformánn meg vizgáltatni, és különben munkájokat Tÿpus alá ne is adják.”⁴⁸ Ezek szerint vagy váratlanul érte Mártont a végső elutasítás, vagy már korábban feldühíthette a belső cenzúra akadékoskodása, mert 1817-ben úgy adja ki könyvét, hogy a Litteraria Deputatio nem bólintott rá. A Tudományos Gyűjtemény az 1817. évfolyam IX. számában ad hírt a kötet megjelenéséről,⁴⁹ Márton monográfusa a tavaszi hónapok idejére datálja a kiadást, a terminus ante quem pedig a nyári egyházkerületi gyűlés idejében határozza meg.⁵⁰ Nem váratlanok, bár Márton számára bizonyára fájdalmasak tehát a következő időszak eseményei, amelyeket már Kazinczy recenziókötetbeli előszavából részben ismertettem. A Tudományos Gyűjtemény 1817. X. és 1818. I. számában megjelennek a katekizmus bírálatai, fél évre rá pedig, az 1818. június 30-tól július 2-ig tartó superintendentionalis gyűlésen ismét – és utoljára – elutasítják a könyvet. Márton írását tízen vizsgálják meg,⁵¹ közülük azonban csak öten – plusz az elnök – írják alá az elutasító szakvéleményt.⁵² A bírálók között szerepel Oswald Zsigmond, aki az iskolaszékhely-áthelyezési ügy idején hajdúk és pandúr kíséretében látogatott el Márton lakhelyére, Búzás Pál, aki akkoriban szintén a pápai oldalon harcolt, és Kolmár János is, akinek nem sikerült Mártontól az iskola alapító okiratait és kasszáját kicsikarni. Az elutasítás indoka egyrészt az, hogy a szerző harmadszorra sem tudta a katekizmust a gyermeki felfogóképességhez formálni, másrészt némiképp nagyvonalúan fogalmaz a bírálat: „sok kérdések homályosok; és ismét sok feleletek nem merítik ki a dolgot; mint szintén sok Conceptusok illendően meg határoztatva, ’s ki fejtegetve nintsenek”. Végül az elutasítás utolsó indoka az, hogy „valamint a két elsőben, úgy ebben is sokkal inkább

⁴⁸ DREL, I.1.a, 429, 69. pont.

⁴⁹ „Keresztyén Moralis Kis Kátekhisumus, a’ Helvetziai Vallás tétellel megegyezőleg a’ magános olvasóknak számokra készítette, ’s kiadta Márton István Professor. Bécsben Pichler Antal betűivel.” TGY, 1817, IX, 138.

⁵⁰ TRÓCSÁNYI, 174.

⁵¹ A káté fennmaradt kézírata a cenzúrázott példány, belső, első borítóján olvasható, kik és mikor vizsgálták meg (Katona Mihály, Kolmár József, Oswald Sigmund, Zsoldos János, Sebestyén István, Nagy Mihály, Szép Ábrahám, Búzás Pál, Zsoldos János, Fábian József). Lásd Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézírtára (a továbbiakban: DREKK), O. 390. o.

⁵² DREKK, O. 794. 581.6. Aláírásával hitelesítette az egyalapnyi terjedelmű bírálatot Búzás Pál, Katona Mihály, Sebestyén István, Kolmár József, Zsoldos János és az elnök, Laky Mihály. Nem feltétlenül van igaza Trócsányinak, aki szerint ez az alacsony létszám annyit jelent, hogy csak ennyien értettek egyet a bírálattal. A dátum szerint (1818. július 1.) a gyűlésen fogalmazták meg az elutasítást – érv erre a rengeteg javítás is –, vagyis akár az is könnyen elképzelhető, hogy a többiek nincsenek jelen, ezért nem tudják szignálni a döntést. Trócsányi jelzet feltüntetése nélkül – ami sajnos teljes monográfiájára jellemző eljárás – írja, hogy a bizottság tagjainak bírálatára Szép Ábrahám és Fábian József kivételével megtalálható az egyházkerületi levéltárban. (Lásd TRÓCSÁNYI, 207.)

filozofiai forma, mint sem a' Keresztyén Vallásnak szelíd, világos, popularis előadása módja találtatik, melly tulajdonság ezt a' Munkátskát egy hideg, száraz, és lelketlen Sceletonhoz hasonlónvá teszi." Az idézett mondaton, ahogyan a levél formáján és megfogalmazásán is látszik, hogy a bírálók már nem ügyelnek sem a külalakra, sem a fogalmazásbeli pontosságra, sem az egyértelműsége, a kurta és súlyos mondatok mutatják: mindenki, bírálótíró és -olvasó egyaránt tudja magyarázkodás nélkül is, milyen értelem rejlik a sorok mögött.

A vita előzményeinek bemutatása után ismét, és talán hangsúlyosabban is felmerül a kérdés: miért kapcsolódik bele Kazinczy Ferenc ebbe az egyházpolitikai és teológiai ellentétek által meghatározott történetbe? Említettem már, hogy Kazinczy a tanulmánykötet bevezetőjében a könyv körüli tevékenykedése okaként a Márton Istvánt ért igazságtalanságot nevezi meg – miszerint nem felelhetett az őt ért alaptalan támadásra. Kazinczy bevezetője azonban félrevezető: Márton István feleletét valójában szétküldték a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi első kötetével,⁵³ csak épp nem volt a folyóirathoz kötve, és nem tüntették fel a szám tartalomjegyzékében sem, csupán mellékletként kapták kézhez az olvasók. Ha nem is az írást a Márton-testvérek szerint megillető formában, mégis olvasható volt a válasza, ebből a szempontból tehát nem volt szükséges egy ilyen reprezentatív kiadvány megjelentetése. Ez is abba az irányba mutat, hogy más indok rejtőzik a háttérben, ahogyan Kazinczyval foglalkozó kutatók is gondolták. Mezei Márta az eset kantianizmust érintő vonulatainak tudja be Kazinczy bekapcsolódását a vitába.⁵⁴ Ezzel a nézetével Gerecze Péter álláspontjához csatlakozik, aki a katekizmus megjelenését követő vitával kapcsolatban Kazinczyt a legnagyobb magyarországi kantianusok közé sorolja Márton István, Köteles Sámuel⁵⁵ és Sipos Pál⁵⁶ mellett.⁵⁷

⁵³ „Erre most az Első Kötet (1818) [a Tudományos Gyűjtemény első kötete – Cz. M.] megküldésével azt feleli [Trattner – Cz. M.]: »Sajnálom, hogy az Úr kívánságát nem telyesíthetém: de a' *Censorok nem akarták*, hogy belé vagy mellé köttessem a' Tsomónak. Én mindazáltal magamtól, belé raktam külön, úgy hogy mégis minden megkapja.«" Márton József Kazinczynak, 1818. február 5., *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet. (Kazinczy levelezésének kiadatlan levelei a Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoportja *A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása* című pályázati projektje eredményeként fognak megjelenni a Debreceni Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem konzorciumi együttműködésében. Köszönöm Orbán László segítségét, aki a rendelkezésemre bocsátotta a levelek másolatait.)

⁵⁴ MEZEI Márta, *Kazinczy világnézeti problémái*, ItK, 1987–1988, 237–270, 269 (a továbbiakban: MEZEI).

⁵⁵ Köteles Sámuel (1770–1831) tanulmányait Jénában végző nagyenyedi bölcsellettanár.

⁵⁶ Sipos Pál (1759–1816) a göttingeni és frankfurti tanulmányok után a sárospataki református kollégiumban tanár. Színes, sokoldalú műveltséggel rendelkező személyiség, teológiával, filozófiával, matematikával és fizikával foglalkozik. Kazinczy filozófia iránti érdeklődésének serkentője és kielégítője éveken át. Lásd SIPOS Pál, *Természet és szabadság: Hat filozófiai tanulmány*, kiad., bev. MAKKAI Ernő, Kolozsvár, M. Kir. Ferenc József Tud. Egyetem Philosophiai Intézete, 1944; MAKKAI Ernő, *Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1944; filozófiai munkásságának legújabb szakirodalma: EGYED Péter, *Az ismeretlen Sipos Pál = Iskolafilozófia Magyarországon a XVI–XIX. században*, szerk. MÉSZÁROS András, Pozsony, Kalligram, 2003, 135–145.

⁵⁷ GERECZE Péter, *Kazinczy Ferenc vallási és bölcselmi nézetei*, Pécs, Ramazetter K. könyvnyomdája, 1881, 21.

A bírált katekizmus valóban kantianus elméleti háttérrel rendelkezik. Az *Előbeszéd* tanúsága szerint Márton azt a célt szeretné elérni munkájával, hogy a polgárok ne pusztán a büntetéstől való félelmükben, hanem a „kötelességnek szentségéért tartsanak minden emberi Jussokat”,⁵⁸ vagyis egy autonóm személyekből álló közösség moralitása a célja. A kötelesség fogalma szerepel már az 1796-os *Keresztyén theológusi Morál vagyis Erköltstudomány* című könyve egyik mellékletének, az *Erköltsi szótárnak*⁵⁹ címszavai között is. Márton erre a fogalomra építi kátéja általános morált leíró fejezeteit. Definíciója azonban merőben más, mint a korszak egyházi irodalmában használatos kötelesség-fogalom. „[A]’ Kötelesség – írja – a’ Törvénynek az az eránt való tiszteletből lett tellyesítése. Világosabban ezt populariter így magyarázhatom meg. Mikor t. i. valami tselekedetkor a’ Lelkesmérete ezt diktálja: KELL (tselekedni), még pedig úgy diktálja, hogy az által az Okosságom ’s az egész Okos természet ellenmondásba (Contradictio) ne jöjjön, ezt a’ KELL-et tsupán tsak azért realisalni, mivel az Okosságom helybehagyja, nem pedig valami gyönyörűség ’s haszon tekintetből, – az a’ Kötelesség.”⁶⁰ Márton példát is hoz a fogalom megvilágítására: arról a kereskedőről ír, aki nem csapja be tapasztalatlan vevőit, tette mégsem nevezhető erkölcsileg jelentősnek, hiszen azt önös érdek is motiválja, hogy vevőit ne veszítse el, s ezáltal megélhetését biztosítsa. A példa teljes egészében megegyezik Kant példájával: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetésében* leírt szatócs esetével.⁶¹ Kant a kötelesség fogalmát ebben a művében vezeti be, s ez későbbi morálfilozófiájának is kulcsfogalma. „A kötelesség – írja – valamely cselekedetnek a törvény tiszteletéből eredő szükségszerűsége.”⁶² Erkölcsstanában nem célja (pl. *Mi a boldog élet?, Mi a jó élet? Vagyis: mit kell tennünk a boldog/jó élet elérése érdekében?*) határozza meg, hogy egy cselekedet morálisan értékelhető-e vagy sem, hanem egy belső erkölcsi parancs, a *Mit kell tennem?* kérdés szabja meg a tettek morális értékét. Ez szigorú értelemben véve azt is jelenti, hogy azok a cselekedetek, amelyek háttérben külső indítók, például emberi hajlamok, érdekek vagy egyéb kényszerítő erők állnak – ahogyan a kereskedő esetében az önfenntartásra való hajlam –, még akkor sem tekinthetők erkölcsösnek, ha közben a kötelesség diktálta őket.⁶³ Ennek a tételnek szoros interpretációja olvasható Mártonnál az *Erköltsi szótárban*. A Kant-hatás természetesen filológiai adatokkal is alátámasztható. Egy 1799-ből fennmaradt, Márton előadásain készült iskolai jegyzet bizonyítja, hogy Márton minden kétséget kizáróan ismerte többek között Kant idézett írását is.⁶⁴

⁵⁸ KMKK, XII–XIII. A kiemelés Márton tollától származik.

⁵⁹ Modern kiadása: MÁRTON István, *Erköltsi szótár = Galagonya magyarok: Szemhévények a magyar nyelvű filozófiából Apáczaitól Böhmigig*, szerk. VÁRHEGYI Miklós, KÖSZEGI Lajos, Veszprém, Comitatus, 1992, 56–107.

⁶⁰ *I. m.*, 84.

⁶¹ Immanuel KANT, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, jegyz. TENGELYI László, Bp., Raabe Klett, 1998, 24.

⁶² *I. m.*, 26.

⁶³ *I. m.*, 24–26.

⁶⁴ „Propedeutikus metafizika három darabba. Előadta T. T. Márton István filozófiát tanító professzor. Leírta pedig Őri Szabó Gábor Pápán, 1799. szeptember s októberben a pápai tudományos kurzus 2-dik esztendejére.

A kötelesség fogalma Márton katekizmusának 46. kérdésre adott válaszában a Kant-definíció magyarázatoként is értelmezhető: „a’ minek az Erköltstörvényre való tekintetből egyáltalánba meg kellene történni.”⁶⁵ A 47., 48. és 49. kérdések⁶⁶ közvetlenül a kanti erkölcsi törvényekre kérdeznak rá. A válaszokban a következők olvashatók: a tiltó erkölcsi törvény: „Valamit mi mindenekre nézve, minden magunkal való ellenkezés nélkül edgyaránt Törvényné tétetni ’s kötelességül esmertetni nem akarhatunk: mind az tilalmazó Erköltstörvény. Tilalmazó erkölcsi Kötelesség, p. o. a’ lopás.” A parancsoló erkölcsi törvény: „Valamit mi mindenekre nézve, minden magunkkal való ellenkezés nélkül edgyaránt Törvényné tétetni, ’s Kötelességül esmertetni akarhatunk: mind az, parancsoló Erköltstörvény, ’s parancsoló Kötelesség, p. o. a’ szükölködővel való jóltétel.” És végül onnan ismerhető meg, mi szabad az ember számára, ha „[v]alamit mi mindenekre nézve minden magunkal való ellenkezés nélkül edgyaránt szabadossá tétetni ’s szabadosnak esmertetni akarhatunk: mind az Engedelemtörvény, ’s szabad tetszési tselekedet. p. o. mindenféle eledellel és itallal, valami tsak életed ’s eggészed fenntartásával nem ellenkezik, szabadon ’s megtilalmazhatatlanul élhetsz.” Márton könyve a kanti etika interpretációjánál annyiban nyújt többet, hogy míg Kant elegendőnek tartja az erkölcsi törvények formáját leírni ahhoz, hogy használatuk módját bárki számára világossá tegye, vagyis nem fogalmaz meg konkrét preskriptív törvényeket, addig Márton – a katekizmus műfaji sajátosságainak engedelmeskedve – a káté második részében tartalommal tölti ki az első részben kifejtett morálfilozófiát. Máskülönben a kanti tételek és definíciók, a példatár változtatás nélküli felhasználása jellemzi a kátét.

Az első száz kérdés – amelyek közül már idéztem is – az általános erkölcsant foglalja magában, a sorrend szokatlan, így eleve kritikák céltáblájává teszi a katekizmust. Erre és a katekizmus egyházkerületi fogadtatására való tekintettel – mivel a munkát háromszor utasította el a belső ellenőrző bizottság –, valamint a kantiánus erkölcsfilozófia tudományos kirekesztettségét ismerve, a szerző túlságosan is hangsúlyosan érvel amellett, hogy az erkölcsstudományi fejezet indokoltan előzi meg a vallási tanítást hordozó tételeket a kátében. Márton érvelése szerint az erkölcsant „mint obiectiva Tudomány könnyen felfogható, példákban is nagy részént előterjeszhető és annyira megmutatható Tudomány, hogy ez magából minden kételkedést örökre kizár: ellenben a’ Hittudomány, mint Subiectiva Tudás, a’ gyermeki elmétől sokkal nehezebben felfogható, a’ tapasztalásban ki nem mutatható, ’s a’ gyenge Nevelendőre nézve eligazíthatatlan nehézségekkel edgyütt járó Tudomány”.⁶⁷ Erkölcsant alapokra helyezi ezzel a kijelentésével a vallást, és érvelésének kiindulópontja antropológiai nézeteiben rejlik: „ezen Mindenes [általános –

Az első rész: A tiszta okosság kritikája lapszámozás nélkül 753 szakaszban be van fejezve. A második rész: Az erkölcsök metafizikája fundamentomtétele és a Praktikus okosság kritikája volna, de ebből csak a cím és másfél sor van leírva.” TRÓCSÁNYI, 123.

⁶⁵ KMKK, 42. Vö.: „Pflicht ist die Notwendigkeit einer Handlung aus Achtung fürs Gesetz.” Immanuel KANT, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* = UÓ, *Kritik der praktischen Vernunft: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, kiad. Wilhelm WEISCHEDL, Frankfurt, 1974, 14.

⁶⁶ KMKK, 42.

⁶⁷ KMKK, XXV.

Cz. M.] Morálnak Principiumai a' Teremtőnek ujjai által még ez edgyügyű embereknek szíveikben is edgyaránt be vagynak plántálva".⁶⁸ Vagyis Márton szerint minden ember gondolkodásának, észlelésének, érzelmeinek stb. architektónikája hasonló, és ebbe a belső elrendezésbe az ember alkotója ültette bele az erkölcs alapjait is, ezért a morál egyetemes. Emiatt az erkölcs tan könnyen megérthető az intellektuális képességektől és tapasztalati tudástól függetlenül, csupán azok az alapvető képességek szükségesek hozzá, amelyek minden embernek rendelkezésére állnak. Ezért fektet Márton ezeknek a képességeknek a fejlesztésére még a Biblia tanulmányozásánál is nagyobb hangsúlyt az erkölcsi nevelés első lépéseinél. Másrészt viszont, mivel a vallási tanítások nem empirikusak – írja – különösen nagy nehézségek elé állítják a diákokat, ezért „az Erköltstudománynak tiszta világával kell a' gyermeki értelmet megvilágosítani, a' szívet a' kötelességi érzéssel felmelegíteni, 's tsak azután lehet a' Hitágazatokra általmenni.”⁶⁹ Az így megalapozott vallás eszköz a morális nevelés szolgálatában, s ezzel az állam és tagjai boldogságát segíti elő,⁷⁰ s ez és a fentiek elvezetnek minden vallás egységének és egyenlőségének gondolatához. Így a szöveg egésze is – s ennél hatásosabb öngigazolás nehezen lenne található – mivel a polgárok erkölcsi növekedését támogatja, kellékkévé válik a Gondviselésnek, amelynek célja, hogy „BÉKESSÉG legyen e' földön, és JÓAKARAT az emberek közt.”⁷¹

Kazinczy tisztában van a káté filozófiai irányultságával, a kanti eszmék védelmét viszont csak részben tartom elfogadhatónak az ellenrecenzió motivációját illetően.⁷² Mellesleg, de nem elhanyagolható tény, hogy nem ez az első Kant körüli lárma a Tudományos Gyűjtemény első köteteiben. Ilyen alkalom volt például a Szabó János, Folnesics Lajos és Schedius Lajos nevével is fémjelzett, eredetileg pedagógiai eszmecsere névvel induló, később a kantianizmus erkölcs tan, társadalmi következményeit vitató eszmecsere.⁷³ Kazinczy nem fejt ki nézeteit nyilvánosan, sem mikor Folnesics Fichtét, Schel-

⁶⁸ I. m., XXV.

⁶⁹ I. m., XXV.

⁷⁰ I. m., XXVII.

⁷¹ I. m., XIV. A bevezető gondolatmenete több ponton is párhuzamba állítható az először 1793-ban megjelent *A vallás a puszta ész határain belül* című Kant-írással is. (Immanuel KANT, *Vallás a puszta ész határain belül* = Uő, *Vallás a puszta ész határain belül és más írások*, Bp., Gondolat, 1980, 129–350.)

⁷² Mezei Márta azt írja Kazinczy egy 1818-as levelét is idézve, hogy Kazinczy Kant tanaival megismerkedve őt „»istenli«; s 1817–1818-ban önként kapcsolódik be egy, Kant nézeteit élesen támadó vitába Márton István *Erkölcsi Katekizmusának* védelmében.” (MEZEI, 269.) A Nagyváthy Jánoshoz írt levélből (Mezei véletlenül Kis Jánost tünteti fel címzettként) kiragadott szó Kazinczyt szélsőséges Kant-követőként mutatja be. Az idézett szó szövegkörnyezetéből viszont kiderül, hogy Kazinczy Márton kátéjának első recenziójából emeli ki az általa alulminősített kifejezést: „Én is Kántot istenlem, – ha ezen oktalan szavával a' Recensensnek élnem szabad.” (1818. január 17., *KazLev.* XV, 449.)

⁷³ A teljes vita szövegei: SZABÓ János írása: *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1816, 45; FOLNESICS Lajos válasza: *TGY*, 1817, I; SCHEDIUS Lajos felelete az előbbire: 1817, II; erre FOLNESICS felelete (amely már utalást tartalmaz Márton kátéjára is, ebből következően akár egyetlen, bár meglehetősen széttartó vitának is tekinthetjük a cikkek sorozatát): 1817, V; PUCZ Antal írása: 1818, IX. Schedius Lajos János hozzászólásáról lásd BALOGH Piroska, *Ars scientiae: Közelítések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 119–122 (a továbbiakban: BALOGH).

linget és Kantot bíráló sorait olvassa, sem pedig a másik három válaszcsoveg olvasása után, pedig Márton kátéját is érintik az írások. Kétségtelen, hogy a dolgozat által vizsgált tudományos vita során Kazinczy Kant tanai iránt érzett szimpátiájának hangot ad leveleiben, egyik levelezőpartnerének figyelmét fel is hívja arra, hogy antirecenziójába „Kant-apológiát” is beleszótt.⁷⁴ Az is igaz, hogy mivel nevét adja egy bölcseleti preferenciája miatt (is) üldözött írás védelméhez, tette állásfoglalásként értelmezhető a filozófiai irányzat mellett is. Kazinczy akciójának tehát valószínűleg van köze a katekizmus filozófiai háttéréhez, ha a körülményeket is figyelembe vesszük, a felsorolt indokok viszont nem bizonyító erejűek fellépésének motivációját illetően.

Kazinczy közrelépésénél nem elhanyagolható az a szempont, hogy figyelme kizárólag a Tudományos Gyűjteményben megjelent, nagy visszhangot kiváltó recenziókkal kapcsolatosan fordul Márton felé,⁷⁵ és sokáig saját recenziói szövegek környezetében helyezi el Márton katekizmusát. Eleinte helyesli M. A.⁷⁶ szókimondását, recenzióját jó példának tartja a jogos fenytékre, amely a rossz írókat illeti – ekkor azonban még a katekizmust nem ismeri.⁷⁷ Csak január elején⁷⁸ kapja meg a kátét, és már az előszó olvasása után,⁷⁹ a teljes szöveg ismerete nélkül gyökeresen megváltoztatja véleményét: M. A. bírálatát innentől kezdve mindvégig igazságtalannak nevezi, de még hosszú ideig kizárólag saját recenziói kontextusában említi.⁸⁰

⁷⁴ Szentmiklóssy Alajosnak, 1818. március 18., *KazLev.* XXIII, 263.

⁷⁵ Az ide sorolható legfontosabbak: Z., *A' Mondolatnak, 's rá való Feleletnek megúttetése*, TGy, 1817, VI, 97–107; KAZINCZY Ferenc, *Dissertatio Philologia de Vocabulorum derivatione ac formatione in Lingua Magyarice. Scripsit Beregszászi Nagy Pál és Sipos József: Ó és Ujj Magyar, vagy: rövid értekezés miképen kelljen az Ó-magyarssággal az Ujjat egyesíteni*, TGy, 1817, XII, 87–105; N., *Kazinczy Ferencz' Munkái. Szép Literatúra, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814–1816*, TGy, 1818, IV, 96–115; FÜREDI Vida, *A' Recenziókról*, TGy, 1818, VI, 3–32. És ide tartozik még: KAZINCZY Ferenc, *Kisfaludy Sándor: Himfy szerelmei. Buda. 1807. I. köt. XXIC, 36 p. 2. köt. 299 p.*, Erdélyi Múzeum, 1814, I, 72–89.

⁷⁶ M. A. kilétéről többféle nézet ismeretes: Moldoványi Antal (lásd pl. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Hornyánszky, 1903, IX, 130), Fejér György (lásd pl. Kazinczy Romy Károly Györgynek, 1817. december 25., *KazLev.* XV, 406), Molnár András (lásd pl. *KazLev.* XVI, 583, Váczy János jegyzete). Márton István öccse, József viszont, aki személyes érdekeltsége folytán bizonyára minden lehetségeset megtett, hogy kiderítse a bátyja művén szégyenfoltot ejtő nevét, néhány találgatás után megállapodik abban, hogy M. A. kilétét nem tudja felderíteni. (Márton József Kazinczynak, 1818. március 31., *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet.) A lehetséges nevek listájának hosszára és a megfjtés következményének csekély relevanciájára való tekintettel én is maradok ennél a lehetőségnél.

⁷⁷ Márton József 1817. december 26-i levele mellett küldi el neki. Lásd Márton Józseftől, 1817. december 26., *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet.

⁷⁸ Pápay Sámuelnek, 1818. január 4., *KazLev.* XV, 415.

⁷⁹ Márton József először csak az első három ívet küldi el Kazinczynak. Korábban Trattneren keresztül próbálta a teljes kötetet hozzá eljuttatni, de a kísérlete ismeretlen okokból megghiúsult. Lásd Márton Józseftől, 1817. december 26., *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet.

⁸⁰ Szeretné tudni, a bírálat hogyan viszonyul a Himfy-recenziójához, vajon ő is igazságtalanul járt-e el. Pl. Kazinczy Kis Jánosnak, 1818. január 6., *KazLev.* XV, 421; Kazinczy Romy Károly Györgynek, 1817. december 25., *KazLev.* XV, 406.

A káté melletti nyilvános állásfoglaláson először akkor kezd el gondolkodni, mikor megjelenik a második kritika a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi első számában. Ekkor megfordul a fejében, hogy esetleg feleljen a második recenzióra, de a később tapasztalható hevület egyelőre alacsonyabb hőfokon van jelen. Nem is saját maga készül válaszként, először Rummy Károly Györgyöt kéri, hogy írjon feleletet, amit majd az Erdélyi Múzeumban tervez megjelentetni.⁸¹ Másfél héttel később – Rummy válasza nem ismert – kezdi fontolgatni, hogy ő reagáljon a bírálatra.⁸² Ebben a gondolatában a sorsdöntő megerősítést és az „igazság ügye” horizontba kerülését február eleje hozza meg, felkérést kap ugyanis Márton István öccsétől, Márton Józseftől:⁸³ „Szívesen kérem én is méltóztassék pártját fogni Kedves Testvérem személyében az Igasságnak, mellyet elnyomni olly sok Irígy és szánakozást érdemlő lélek igyekszik.”⁸⁴ Ebből a levélből szerez tudomást a felelet megjelenése körüli nehézségekről. Márton József már decemberben sejtette, hogy bátyja feleletét szándékosan vitték Pesten olyan cenzorhoz, aki nem engedte a megjelenést. Trattner János Tamás kiadó ekkor megkérte Márton Józsefet, hogy inkább Bécsben engedélyeztesse bátyja feleletét, eztán megjelenhet a Tudományos Gyűjteményben. Mikor a bécsi cenzúrán egyetlen vonás nélkül átment a munka – nyilatkozik Márton József –, akkor ő elküldte Trattnernek, aki korábbi ígéretéhez mégsem tarthatta magát: bejelentette, hogy mivel Fejér György szerkesztővel újra kibékültek, nincsen már kizárólagos döntési joga a folyóirat tartalmát illetően, és mivel kaptak egy jobb recenziót, s a cenzorok eldöntötték, hogy az fog megjelenni a januári számban, nem tehet az érdekükben semmit. Ráadásul költséges is egyetlen témáról ekkora terjedelemben írni a folyóirat hasábjain. Az utolsó érvet kiküszöbölendő, Márton József kinyomtatattja önköltségén a feleletet Bécsben és elküldi a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségébe, hogy legalább a nyomtatási költségen ne múljon a megjelenése. Trattner legközelebb már csak az 1818-as évfolyam első kötetét küldi el Márton Józsefnek, és a mellé tűzött levélben írja, hogy a cenzorok nem engedték, hogy Márton István antirecenzióját a folyóirathoz köttesse, de az írás példányait a folyóirat mellé helyeztette, így segítette, hogy mégis eljusson az olvasóközönséghez. Márton József arról is tájékoztatja Kazinczyt, hogy bizonyos meg nem nevezett forrásokból úgy tudja: a debreceniek örömmünnepet ültek a recenziók megjelenése miatt, mert a *Rosta* címen ismert gúnyirat után Márton ismét megbukott az olvasók előtt.⁸⁵

⁸¹ Kazinczy ajánlkozik Rummy írásának fordítására. Rummy Károly Györgynek, 1818. január 6., *KazLev.* XV, 423.

⁸² Nagyváthy Jánosnak, 1818. január 17., *KazLev.* XV, 449.

⁸³ Márton József (1771–1840) Debrecenben, Jénában végezte iskoláit. Bécsben magán magyar nyelvtanár János főhercegnél és nemes családoknál, később a bécsi egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendkívüli tanára, közben a protestáns konzisztóriumban titkár, ezután a magyar testőrségnél a magyar nyelv tanára. Kezdetektől a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

⁸⁴ Márton Józseftől, 1818. február 5., *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet.

⁸⁵ „Azt írja Debreczenből egy igen Érdemes Hazafiu [javított szó] ide, nem nekem, hanem egy jó barátjának »No volt örömmünnepe a' Pipatzéhnek. De koránt sem a' Ref[ormátusok] Jubileuma. Nagyobb volt ennél, mert még a' Pipaszálát is illuminálták, mikor a' Pápai Professor Moralis Kátéja Recenziója ide megérkezvén ez

Márton József felkérő levele, különösen a cenzúrázás körülményei, Trattner be nem váltott ígérete és a Kazinczy nézőpontjából évek óta ellenséges színben feltűnő Debrecen említése folytán, akár önmagában is elég ok volna ahhoz, hogy Kazinczy nyilvánosan állást foglaljon a megtámadott könyv védelmében. Az indítóokok sora ennyiben viszont nem merül ki. Az 1818-as évfolyam első Tudományos Gyűjteményét megvizsgálva újabb háttér-információra derül fény. Az első szám könyvbírálat-rovata tematikusan épül fel: három teológiai tárgyú írás recenzióját tartalmazza, mindhárom protestáns szerző műve, kettő közülük pápai, egy debreceni íróé. A bírálatok közül az első a Márton könyvéé, a második Budai Ézsaiás *Propedeumata Theologiae Christianae* című munkájáé, a harmadik a már említett Tóth Ferenc (!) *Keresztyén Erkölts-Tudomány* című írásáé. Amíg Budai Ézsaiás A. álnevű⁸⁶ (!) bírálója nem méri szűkmarkúan a dicséretet, addig Tóth Ferencé képletesen fogalmazva egyenesen a magasságos mennyország fényes kapujába hordozza fel pusztá tenyerén a pályájának bemutatása során már egyébként is dicsőségben tündöklő szerző munkáját, amelyet a recenzens szó szerint is tökéletesnek nevez. Különösen érdekes, hogy a recenzens fontosnak tartja megemlíteni, hogy a könyv írója nem ellensége a kanti filozófiának. Szerkezetére nézve Tóth írása klasszikus módon keresztény erkölcsstudománnyal kezdődik és kötelességtudománnyal zárul – épp ellenkezőleg, mint Mártoné. A recenzens felhívja arra is a figyelmet, milyen sajnálatos, hogy a könyvet igen kevesen fizették elő, pedig annak helye volna minden háztartásban és minden papi könyvtárban egyaránt – ezzel megszólítva érezheti magát a könyv beszerzésére minden potenciális vásárló. Sok mindent megmagyaráz, hogy a bírált könyv kiadója épp Trattner, aki pár hónapja még nem tudta megoldani, hogy Márton válasza megjelenjen.

Ismét le kell szögezmem tehát, pontatlanul fogalmazott Kazinczy a recenziós kötet előszavában 1818 áprilisában: Mártont nem azért éri igazságtalanság, mert válasza nem jelenhet meg szabályosan a Tudományos Gyűjteményben, ráadásul másodszor is megbírálják könyvét, hanem mert a könyve második bíráta mellett a folyóirat másik két protestáns szerző szélsőségesen méltató kritikáját hozta, továbbá azért, mert az egyik méltatóbb bírálatot érdemelt könyv kiadója az a személy, aki Márton válasza meg nem jelenésének idejében Fejér nélkül irányította a folyóiratot, a könyv szerzője pedig abban a főiskolában tanár, amelyet ő indított, és végül azért, mert ilyen mértékű egybeesés elképzelhetetlen, hogy a véletlen műve volna. A könyvek – különösen Mártoné és Tóthé – konkurálnak, a kiadónak pedig elkél a segítség. Márton antikritikája pedig hiába megy szét – ha egyáltalán valóban szétmegy és nem csak Márton József kapta meg a Tudományos Gyűjtemény mellett – a folyóiratpéldányokkal egy ilyen apparátus kíséretében.

A körülmények megvilágításához adalékként szolgál még a dolgozat által már érintett tíz évvel korábbi esemény is. A pápai professzorok béremelési vitája kapcsán – amely-

eránt első Pipagyülés tartatott. Egyik ezt mondá No másodszor van most eltemetve Márton élvén. (először *tálám* akkor volt eltemetve, mikor a Moralját megszólta [javított szó] Szováthi Pred[ikátor] Budai Fer[enc]«⁷⁷. Uo.

⁸⁶ A két A. álnevű személy (Márton recenzense és Budai bírálója) azonosságára gyanakodott Márton József, aki Debrecenből kapta meg a hírt, miszerint mindkét recenzió szerzője Varga nevű debreceni professzor. Lásd Márton József Kazinczynak, 1818. március 31., *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet.

nek része a révkomáromi kiruccanás is – állás pályázatot írnak ki Pápán. Az előrelátó pályázatátok aggodalma beigazolódott, ugyanis az egyik kollégiumi tanár, Lácza Szabó közvetlenül a küzdelmek lezárulta után távozik a főiskoláról. A helyére Mokry Benjámin veszik fel, aki 1806-ban teszi le a tanári esküt.⁸⁷ Nem nyeri el tetszését Mártonnak azonban, hogy az ő megkérdése nélkül vettek fel új professzort, és ezt kifejezésre is juttatja. Korabeli forrásokból kikövetkeztethető, hogy Mokry 1813-as távozásához ő is hozzájárult.⁸⁸ A káté vitájának éveitől visszatekintve: mikor Márton könyvének recenziója megjelenik a Tudományos Gyűjteményben, a szerkesztő Fejér és Trattner között vita robban ki, ami a két személy munkakapcsolatának megszakításával és Fejér a szerkesztőségtől való ideiglenes távozásával zárul. Ezt mindketten megírják Kazinczynak is:⁸⁹ Fejér leveléből lehet tudni, hogy az új főszerkesztő Mokry Benjámin lesz, ahogyan azt is, hogy a Trattner és közte fennálló vita kirobbantójaként szintén őt tiszteli Fejér. Rövid ideig, 1817 novemberétől⁹⁰ 1818 januárjáig vezeti a folyóiratot,⁹¹ épp abban az időszakban tehát, mikor Márton István válaszában felvételét kéri a Tudományos Gyűjteménybe, és még akkor is, mikor a saját úton kinyomtatott választ elküldi a szerkesztőségbe, s már annyival is meglegedne, ha a tartalomjegyzékben feltüntetnék, hogy a melléklet a folyóirat részét képezi. A szerkesztőség azonban ezt is visszautasítja. Januárban, mikor a második recenzió megjelenik, már épp nem Mokry Benjámin vezeti a folyóiratot. Fejér és Trattner között normalizálódik a viszony, és mikor a januári szám mellett szétküldik Márton kinyomtatott feleletét, már ismét Fejér a szerkesztő. Vagyis Mokry Benjámin személyének jelenléte a folyóiratnál a korabeli események és személyes ellentétek ismeretében ha nem is sorsdöntő, mégis figyelmet érdemlő körülmény.

Kazinczynak, ha a régi pápai ellentétekről nincsen is tudomása, a szerkesztői elfogultság jeleit nem nehéz észrevennie – Tóth Ferenc könyvének bírálata már-már taszítóan pozitív. De Márton József különben sem bízza a véletlenre, hogy Kazinczy a színpadok mögé pillantson, nyíltan felhívja Tóth Ferenc üzleti érdekeire a figyelmét.⁹² „Külömben Tiszt. Tóth Urnak nagyon szükséges az ilyen Recensio szín alatt kiadott Encomium, mert vajmi Anxius szokott lenni, mikor valamit kiad, hogy nem kél el. – Egynehány esztendővel ezelőtt jelen voltam, midőn a’ Testvérem előtt azon töprenkedett, hogy a’ Dogmaticája, mellyet akkor másodizben adott volt már sajtó alá soha el nem kél; mert Lácza Ur éppen akkor hirdeté ki a’ maga két Tómusban kiadandó Dogmaticáját, ’s attól félt, hogy a’ Deákok majd azt a’ két Tómusból állót inkább fognák venni. A Testvérem ezzel vigasztalá: »Ne féljen Colléga Uram el kél biz az és kedvesebb leszsz mint amaz, nagyon tudja már azt a’ Deák inter duo mala minus est eligendum.« Most hát szükséges

⁸⁷ A tanárok névsorát lásd *A pápai református Kollégium diákjai*, 71.

⁸⁸ TÓTH, 180–181.

⁸⁹ Trattner János Tamás Kazinczynak, 1817. november 14., *KazLev.* XV, 356–357; Fejér György Kazinczynak, 1817. november 12., *KazLev.* XV, 351–352.

⁹⁰ Döbrentei Gábornak, 1818. március 21., *KazLev.* XV, 535.

⁹¹ Kis Jánosnak, 1818. január 6., *KazLev.* XV, 421.

⁹² Márton József Kazinczynak, [1818. március], *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet. A kikövetkeztetett dátum, [1815. március 5.], téves.

vala a' Publicumot figyelmessé tétetni Kováts Ur [Tóth Ferenc könyvének bírálója – Cz. M.] által hogy a' két kiadott Moral között melyik jobb, hogy azt választhassa, vagy is hogy azt vegye az.”

Gyanakvásra adhat okot az is, hogy Márton József már 1817 augusztusában elküldte Kazinczynak a katekizmus egy példányát, még hozzá Trattneren keresztül. Trattner azonban, nem tudjuk, miért, a kátét nem adta át Kazinczynak.⁹³ A Tudományos Gyűjtemény rendi nacionalizmusa által motivált kötetszerkesztés, amely kantiánus elméleti háttérrel rendelkező írásokat kritikusan közelít meg – Percz László ugyanis ezzel indokolja a Márton-vita aránytalanságait⁹⁴ –, úgy tűnik, finánciális motivációkkal is megerősítést nyert. Erről azonban Kazinczy talán a literátori etikett íratlan szabályai miatt, talán más okból, de nem ír a recenziós kötet előszavában, sőt, valamilyen okból még a privát és szakmai levelezésben sem: még Márton Józsefhez is titokban, a levél útját megbízható személyekre és nem a postára bízva küldi el antikritikáját,⁹⁵ ezzel gondoskodik arról, hogy a levelet kizárólag az illetékes bontsa fel.

Az irodalomtörténet-írás szempontjából egyáltalán nem lényegtelen, hogy nem csak a recenziós kötet előszavában nem ír a vita háttérében rejlő eseményekről Kazinczy, hanem egyetlen magánlevelében sem említi azokat. Ez alól persze kivételek a Márton Józseffel váltott levelek, amelyek a Kazinczy-levelezés újabb pótkötetében fognak megjelenni.⁹⁶ Kazinczy diszkréciója, amely egyelőre indokolatlannak látszik, és amely nyilván további kérdéseket vet majd fel, most egy általános érvényű tanulsággal szolgál: a fennmaradt Kazinczy-levelezés olvasásával kapcsolatos óvatosságra is felhívja a figyelmet. És nem csupán annak evidenciája miatt, miszerint bármikor előkerülhetnek olyan Kazinczy-kéziratok, amelyek keresztülhúzzhatják a spekulációt, ahogy Márton József felbukkant leveleivel történt. Hanem azért is, mert fennáll annak a lehetősége, hogy a levelek kommunikációs szituációjának (a kommunikációban részt vevő szereplők kapcsolatának milyensége, viszonyuk jellege, eredete és története, a levélszituáció körülményei) és retorikai státuszának alapos felülvizsgálata és fokozott figyelembevétele nélkül nem derül fény a kommunikációs üzenetek aktuális és érvényes jelentésére. Vagyis a felsorolt körülmények és hatások figyelembevétele nélkül egy helytelen valóságrepresentáció forrásává válhatnak a levelek, és esetenként előfordulhat, hogy nagyon is hangsúlyos kérdések olykor egyáltalán nem válnak levél-megnyilatkozások témájává, ugyanakkor

⁹³ „Meg nem foghatom, hogy Trattner Úr el nem küldötte a Kedves Barátomnak azt a' bekötött, 's Velin papirosú Moralis Katechismust, mellyet én Aug. 27dikén személyesen adtam által Pesten olly kéréssel, hogy azt küldje el.” Márton József Kazinczynak, 1817. december 26., *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet.

⁹⁴ PERECZ, különösen 847–848.

⁹⁵ „Méltóztassék ezen Recenziómat, a' hogy itt megyen, felküldeni Prof. Márton József Úrhoz Bécsben, a' Reform. Templom' épületjében. Ennek meg fogom írni, hogy a' sajtó alá adandó Recenziót az Úrtól fogja venni. Csak azt kötöm-ki, hogy a' levél, Márton József Úrhoz ne postán 's ne dilizsánszon menjen-fel; Pesten minden héten talál az Úr ollyat a' ki a' fáradtságot nem sajnálja, a' mellybe a' levél általadása kerülhet.” Kazinczy Szabó Jánosnak, 1818. március 5., *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet.

⁹⁶ Váczy János, a Kazinczy-levelezést legkomplexebben ismerő személy, a levelezés XIV., XV. és XVI. kötetének összeállításakor még nem ismerhette a Márton József-leveleket, ennek is köszönhető, hogy sem Kazinczy-monográfiájában, sem a levelezéskötetek előszavában nem tér ki a dolgozat által vizsgált szempontokra.

esetleg kevésbé jelentős háttéresemények, retorikai eszközökkel felduzzasztott szempontok hangsúlyosabbakká válnak, mint amilyenekké irodalmi életre gyakorolt hatásuk által különben lehetnének. A hangsúlyeltolódás a dolgozat által vizsgált esetben igen nagy: Trattnerék machinációját bármilyen okból is, de nem fedi fel Kazinczy, pedig tudjuk, hogy a színpalak mögé lát: „*hatalmas* kéz íratá a’ Pesti Recenziót; én pedig nem szeretem, ha Tudomány dolgába hatalmas kéz avatja magát”.⁹⁷

Előre kell bocsássam, hogy aki a századfordulón, és még a húszas években is kantianizmussal kapcsolatba hozható írást publikál, hamar az érdeklődés középpontjában találja magát – ezt Márton katekizmusának szélsőségeiben gazdag egyházkerületi fogadtatása is alátámasztja. A téma különös kitüntetettsége 1795-ben kezdődik, amikor a Helytartótanács betiltja a Kant-oktatást a katolikus iskolákban.⁹⁸ A kantiánus protestáns gondolkodók, akikre a tiltó parancs nem érvényes, Budai Ferenc a transzcendentál-filozófia ellen és korabeli legrelevánsabb képviselője, Márton István ellen irányuló *Rosta* című gúnyirata után kénytelenek a nyilvánosságtól elvonulva áldozni a kriticismus oltárán, amennyiben a retorziók ismeretében még volna hozzá merszük. A *Rosta* etikai alapú bírálata a kantianizmus társadalomra és kereszténységre való kártékonyosságát bizonyítja. Több mint egy évtizeddel később, mikor Folnesics Lajos a Tudományos Gyűjteményben megjelent Pestalozzi-ellenes írása nyomán vita indul a folyóiratban, az eszmecsere szintén hasonló konklúzióval zárul. A vita során szóba kerül Márton István katekizmus is. A vitaanyag legfrissebb feldolgozója, Percz László egyenesen a Pestalozzi-vita folytatásaként értelmezi Márton kátéjának recenziós vitáját.⁹⁹ Kazinczy előtt nem lehet titok, hogy sokak szerint nem kevesebbet jelent ekkor Kanttal foglalkozni, mint a pusztai erkölcshintő lealacsonyított vallás eszméjét hirdetni, és ezzel együtt a fennálló társadalmi rend békéjét veszélyeztetni. Vagyis a vitában való részvétel nem csupán filozófiai, vallási és politikai állásfoglalás, hanem a magyar gondolkodók figyelmének Széphalomra irányítását is jelenti egyben. Nem átlagos beszédhelyzetben áll tehát Kazinczy, mikor válaszcenzióját közrebocsátja. Mégpedig március elején több csatornán keresztül is elindítja az információfolyamot, de a tájékoztatottak köre még hetek múltán is bővül.¹⁰⁰ Az első címzettek az ország egészen különböző részein élnek, különböző társadalmi réteggel érintkeznek, megfelelő módon biztosíthatják a hírek minél népesebb tábort érintő továbbterjedését, és nem tartoznak a Kazinczy által ellenségesnek vélt táborokba, amelyek a Dunántúlon és Debrecen tájékán koncentrálnak.

Ezek a címzettek és a későbbi olvasók a Kazinczy-levelek szövedékében a Trattner–Tóth-féle összeesküvés részleteinek ismertetése helyett csak annyiról értesülnek, hogy 1817-ben napvilágra került egy recenzió, amelyre Márton István nem felelhetett, mert a cenzúra nem engedte megjeleníteni válaszát. A felelete Bécsben átment a cenzúrán, Márton

⁹⁷ Nagyváthy Jánosnak, 1818. január 17., *KazLev.* XV, 450–451.

⁹⁸ A tiltó határozatot említi CSIKÓS, 937.

⁹⁹ A Pestalozzi-vitáról és Márton recenzióiról is lásd PERECZ és BALOGH.

¹⁰⁰ Pl. Kis Jánosnak, 1818. március 1., *KazLev.* XV, 493–495; Cserey Miklósnak, 1818. március 2., *KazLev.* XV, 498–502; Romy Károly Györgynek, 1818. március 3., *KazLev.* XV, 502–509; Szabó Jánosnak, 1818. március 5., *KazLev.* XV, 509–510; stb.

József ki is nyomtattatta, Trattnerhez küldte azzal a kéréssel, hogy kössék az 1818-as első kötethez és vegyék fel a tartalomjegyzékbe. Ez nem teljesült, helyette egy másik recenzió jelent meg a Tudományos Gyűjteményben. Szó sem esik arról, hogy az első szám mellett szétment volna Márton felelete, ahogy arról sem, hogy amellett a bizonyos második recenzió mellett egy szélsőségesen méltató kritika is megjelent a Márton kétéjjával konkuráló könyvről, ami talán a könyv kiadója közbenjárásának is köszönhető. Jogos a kérdés: mi indokolja, hogy ezeket az információkat Kazinczy nem közli? Más-képpen fogalmazva: mi az, amit ennél fontosabbnak tart közölni a nyilvánossággal és ugyanakkor nyilvánvalóan egyben az utókorral?

Szinte minden esetben fontosnak tartja megírni, hogy Mártont sem személyesen, sem levelek útján nem ismeri. Akkurátusan hozzáfűzi: igaz, hogy 1808-as bécsi útjáról hazafelé jövet Pápára is ellátogat, de hangsúlyozza, hogy Márton Istvánnal nem sikerül találkoznia. A levelek nagyobb hányadában megemlíti ezen kívül a *Rostát*, méghozzá a *Mondolat* párjaként: „Debreczen nem szenvedheti Mártont, mert ez Kant’ tanítványa. 1800 táján ellene Budai Ferencz, testvér bátyja Ésaíasnak, egy Mondolat forma Pasquillt írá; ’s minthogy az ember készebb felejteni a’ vett mint az adott bántást, Debreczen a’ maga haragjából Márton István ellen magához nem tud térni. A’ Moralis Keresztény Catechismus a’ hamu alatt lappangó tüzet most ismét felgerjesztette.”¹⁰¹ Vagyis Kazinczy párhuzamba állítja saját szakmai pályafutását Mártonéval: a Kazinczy-levelek narratívájában a *Mondolat*nak és a *Rostá*nak köszönhetően ők mindketten egy Debrecen által immorális úton előkészített, szervezett támadás áldozatai. Itt válik nyilvánvalóvá, hogy Márton József már idézett levelében a debreceni kárörömről szóló szakasz milyen jelentős.

Kazinczy megírja azt is, hogy korábban, a *Mondolat* megjelenése idején egy rövid ideig úgy gondolja, Márton is részt vállalt a gúnyirat megírásában, de ezt az ötletet hamar elveti. Miután a *Mondolat*ot olvassa, levelet ír Ruszek Józsefnek és Márton Istvánnak, hogy mint tudósok támogassák a jó ügyet. Ne a személyét, hanem a támogatásra érdemes ügyet, ezzel a szófordulattal él, ahogy Mártonnal kapcsolatban is fogalmaz évekkel később, még A.-nak írt válaszában is. Kérésére akkor sem Ruszek, sem Márton István nem válaszol. Természetesen megtudjuk azt is, hogy ő ellenben pártjára áll a jó ügynek.

Kazinczy azt írja, az „adott bántást” Debrecen nem felejtette el, ezért támadt újra Mártonra. Ezekből logikusan következhet egy eltitkolt konklúzió is, miszerint Márton példáján okulva Kazinczynak sem árt óvatosnak lennie egy erkölcstelen eszközöket alkalmazó, agresszív ellenféllel szemben, erről azonban nem esik szó. Érdekes az is, hogy antirecenziója szerint Debrecen azért támadja a kantianizmust, mert nyelviileg nem érti meg Kantot – ezzel Márton esetét egyrészt a nyelvi jellegű tudományos vitákhoz, másrészt ismét egy új ponton a saját Debrecennel való konfliktusához közelíti. Vagyis meglehetősen abszurd érveléssel áll elő Kazinczy, amelynek igazságtartalma legalábbis nehezen hihető, mind az adott bántások felejtethetősége, mind a csekély nyelvi kompetenciával rendelkező debreceniek tekintetében. Debrecennel való ambivalens viszonyát

¹⁰¹ Kis Jánosnak, 1818. március 1., *KazLev.* XV, 493.

viszont élesen tükrözi – bármit is jelentsen jelen esetben ez a szó Kazinczy szóhasználatában.¹⁰² A Márton-ügy és a saját szakmai-irodalmi-nyelvészeti tárgyú vitái között vont párhuzamot még akkor is fenntartja, mikor 1819 közepén egy őt (is) névtelenül támadó recenziót egy másik névtelen személy bírálja: „Füredi Vidának Értekezését egygy Anonymus derekasan megkefélté a’ Júniusi Kötetben. Mint Márton István Úr örvende, hogy bennem ügyének pártfogójára talált, úgy örültem én, hogy a’ zavart fejű, szívű, ’s előadású ember megkeféltetett.”¹⁰³

Az imént kifejtett vonulatok nagyjából megjelennek a recenziós kötet előszavában és Kazinczy válaszrecenziójában is.¹⁰⁴ Elgondolkodtató, hogy még a recenzió terjedelmes bevezetésében is hangsúlyozza, hogy nem ismeri sem Mártont, sem a bírálót. Szinte érthetetlen ez a deklaráció, különösen azért, mert több bekezdésnyire terjed kifejtése. Az olvasók bizonyos csoportjai számára viszont sajátos jelentéssel bírnak ezek a sorok. Például először is a Márton István kátéja ellen finánciális okokból energiákat mozgósító szereplők, Trattner és Tóth számára. Számukra burkolt elutasításként értelmezhető: az antirecenzens elhatárolódik magatartásformájuktól, továbbá biztosítja őket is arról, hogy az ő fellépése háttérben nincsenek személyi összefonódások – nem úgy, mint a könyv második recenziója esetében volt tapasztalható. Persze nem csak ennek fényében, de hadüzenetként tekinthető az a gesztus is, hogy a kiadás érdekében Kazinczy szövetségre lép a Magyar Kurirral: a recenzióskötetet ívenként küldik szét a számok mellett. Az első perctől kezdve meg sem fordul a fejében, hogy ráhasson a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségére: már amikor először fontolgatja, hogy írni fog, az Erdélyi Múzeumban kívánja megjelentetni tanulmányát. Márton József viszont felolvassa Kazinczy antirecenzióját Pethe Ferencnek (vagy legalábbis erről tájékoztatja Kazinczyt), aki sajnálatát fejezi ki Kazinczy terveit illetően, és a Magyar Kurirt javasolja médiumként Kazinczy írása

¹⁰² Kazinczy „debreceniségről” vallott nézeteit, Debrecennel esett konfrontálódásának aspektusait vizsgálja GYAPAY László, *A’ tisztább ízlésnek regulájival: Kölcsény kritikus pályakezdése*, Bp., Universitas Kiadó, 2001, 141–176.

¹⁰³ Kazinczy Szabó Jánosnak, 1819. július 18., *KazLev.* XVI, 455. Az érintett értekezések: FÜREDI VIDA, *A’ Recenziókról*, TGy, 1818, VI, 3–32; ennek bírálata: JOLSAI BANDI, *Külömböző Vélekedés a’ Recenziókról – Mint felelet a’ Tud. Gyűjt. 1818. eszt. IV. és VI. Kötetekre*, TGy, 1819, V, 54–76.

¹⁰⁴ Antikritikája tartalmi részében Kazinczy bravúrosan elhárítja a recenzens vádjait, és kifejti a saját vallási felekezettel kapcsolatos sérelmeit. Az igazi protestáns ezek szerint a heidelbergi kátét és a helvét hitvallást felekezete hivatalos állásfoglalásaként, de csupán emberi alkotásokként tartja számon, nem gondolja egyedül üdvöztetőnek a vallását, az isteni parancsokat éppolyan vallási hittel teljesíti, amelyet különben a kategorikus imperatívusz parancsol, és úgy tartja, a gondolkodás nem távolíthatja el Istentől, ez a képessége is egy a töle kapott ajándékok közül. Kazinczy törekszik arra, hogy ebben a kényes témában úgy nyilvánuljon meg, nehogy rá lehessen fogni, hogy a társadalmi és erkölcsi rendet veszélyezteti. Mindezek a vonulatok a levelekben szintén jelen vannak. Mivel a dolgozat tematikája nem engedi, ezeket a nézeteket itt nem vizsgálom. Az antirecenzió élet növeli, hogy A. valóban protestáns, és ez nem csak a Kazinczyt informáló levelekből vagy A. recenziójának tematikájából és okfejtéséből következtethető ki, hanem a recenzió helyesírásából is. Az is igaz, hogy Kazinczy a protestantizmus áldatlan állapotáról 1813-ban épp Tóth Ferencsel folytatott parázs vitát, talán ez is növeli a kálvinizmus- és protestantizmusellenes sorok terjedelmét. A Tóth Ferencnek írt levelek nincsenek meg, csak Sipos Pálnak elküldött levélfogalmazványok ismertek két, egymástól eltérő változatban. Lásd Kazinczy Sipos Pálnak, Széphalom, 1813. november 2., *KazLev.* XI, 111–116, és november 23., *KazLev.* XI, 142–146.

számára.¹⁰⁵ Az esetben az az érdekes, hogy Pethe ekkor a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségének a tagja, ez tehát részéről is a Tudományos Gyűjtemény elleni állásfoglalásként értelmezhető.

Továbbvizsgálva a Mártonnal való kapcsolatáról szóló deklarációt: az, hogy Kazinczy Mártont nem ismeri, a katekizmus első és második bírálója számára szintén egyedi üzenettel bír: ha ők bármilyen jellegű, Márton személyéből fakadó benyomásuknak teret engedtek a bírálatukkal kapcsolatban, nem helyesen cselekedtek. Kazinczy egy hosszabb szakaszt idéz A. bírálatából kizárólag azért, hogy A.-ról bebizonyíthassa, belemossa a bírált könyv szerzőjének személyiségjegyeit és szakmai történetét a bírálatba, vagyis a személyeskedés vétségét követi el. „Minden könyvet, melly a’ Keresztény Vallásra tartozó tiszta ismérteket, mellyek az ember’ valóságos boldogságának egyedül való kútfejei, a’ hazafiak közt terjeszti — — — nagy örömmel veszek kezembe. Légyen bár híja az illyennek — — csak kárt ne tegyen a’ fogyatkozás, a’ könyvet jónak és hasznosnak, Szerzőjét pedig dicséretre méltónak tartom. Így ítélek e’ Catechismus felől is: Szerzőjének hazafiúi nemes buzgóságát, tanításbeli tüzet, szíves igyekezetét rég olta ismerem és becsülöm; ámbár a’ módot, mellyel ezen igyekezetében gyakran élt, a’ határon túljárónak hallottam: mellyért azt mindenben helyben nem hagyhatom. Úgy van e most is mint régen, nem tudom.”¹⁰⁶ Valóban érinti tehát a recenzens Márton személyét, mégis úgy gondolom, Kazinczy túlreagálja az esetet: „Engedje kérdenünk A. Úr, mind ezeknek mi köze van a’ könyv’ megítéléséhez? ’s a’ Morális és Keresztényiség nem emlékeztethető e’ A. Urat, hogy, a’ hallotta és nem tudja mellett, egy dicséretre méltónak vallott embert vádolni, de ELHALLGATOTT vádja által (melly lehet méltó, de méltatlan is lehet; és a’ melly ellen, minthogy elhallgatott vád, a’ talán méltatlanul Vádlott meg nem szólalhat) a’ mostani és jövőendő körök előtt gyanúba hozni, sem nem Morális sem nem Keresztény cselekedet?”¹⁰⁷ Kazinczy A.-tól vett idézete, és válasza is kifejezetten hosszú antirecenziója arányait tekintve. Nyilván a sorok olvasóinak legnagyobb bázisát azoknak a köre teszi, akik nem látnak a színpalak mögé. Számukra egyszerűen Kazinczy recenzióírás szabályairól alkotott véleményét mutatja ez a hosszúra nyújtott bevezetés: a tudományos közéletben kritikát írni kizárólag azért szabad, „mert a’ jó ügynek ’s az üldözött ártatlanságnak védelmére kelni Morális és Keresztényi kötelesség, ’s jó embernek öröm.”¹⁰⁸

Mikor Kazinczy eldönti, hogy pártfogása alá veszi Márton írását, önérzetesen jegyzi meg: az ő neve az írás alatt fog állni.¹⁰⁹ Leveleiben gyakran hangsúlyozza az anonim írások irányában érzett ellenszenvét.¹¹⁰ Egyrészt ekkoriban általában véve izgatja a téma

¹⁰⁵ Márton József Kazinczynak, 1818. március 31., *KazLev.* XXIV, készülő pótkötet.

¹⁰⁶ *Recenziók*, 94.

¹⁰⁷ *Recenziók*, 94–95.

¹⁰⁸ *Recenziók*, 93.

¹⁰⁹ „Én nagy ellensége vagyok az anonymus írásoknak; hamis gyanúkra vonják a mostaniakat, a maradékot pedig elgyöttrik. Nevemet a recensio alatt fogja találni a Tek.[intetes] Úr.” Kazinczy Kis Józsefnek, 1818. március 29., *KazLev.* XV, 546.

¹¹⁰ Gr. Dessewffy Józsefnek, 1819. február 13., *KazLev.* XVI, 296; Kis Jánosnak, 1819. február 16., *KazLev.* XVI, 299; Kis Józsefnek, 1818. március 29., *KazLev.* XV, 546; stb.

a gondolkodókat,¹¹¹ másrészt ennek nyilvánvaló okokból saját tapasztalaton alapuló előzményei vannak: és itt nem csak a *Mondolatra* gondolok, amely különben még évekkel később is foglalkoztatja őt, hanem a Füredi Vida¹¹² és N. álnév mögé rejtőzve antikazinczyanus írást publikáló szerzőkre is.¹¹³ Kazinczy rengeteg energiát fektet abba, hogy kiderítse, kik állnak az írások mögött.¹¹⁴ Ebből kiindulva Kazinczy antirecenziója címzettjeinek szeretném elkülöníteni egy rendkívül speciális csoportját, amely azokat az írókat tömöríti, akiket Kazinczy a *Mondolat* íróiként tart számon, vagy pl. Füredi Vida vagy N. álnév mögött sejt.

A nyilvánosság fórumain való válaszadás anélkül, hogy a felelet címzettjét annak írója megnevezné, ezzel a közlendőjét felé irányíthatná, mások előtti mentegetőzéseként hathat, különösen abban az esetben, ha olyan írásra kényszerül az író választ adni, amelyben nincsen deklarálva, hogy ellene irányulna. A *Mondolat* és a *Rosta*, a Kazinczy és Márton tudományos karrierje közötti párhuzamnak a vita narratívájába való beépítése sok haszonnal bír Kazinczy kortársi megítélése szempontjából. Amíg Márton számára a válaszadás fóruma nem volt biztosított, addig Kazinczy esetében egyrészt a literátori imázsán esett törvágások ejtői hiányoztak ahhoz, hogy revansot vegyen rajtuk. Jó eszköz volt tehát Márton ügye, egy az övétől független eset – ez gondosan biztosított volt Márton személyében és könyvének műfajában egyaránt –, mert alkalmat nyújtott arra, hogy mikor Márton kátéját oltalma alá vette, közben a kötet bevezetőjében, leveleiben és magában az antirecenzióban azokat a pontokat hangsúlyozza, amelyek az őt ért támadásokat is jellemzik, kiállításában egyben felmutasson egy követendő, mintaértékű magatartásformát. Ez megmagyarázza Kazinczy antirecenziójának a kritikusok névtelenségét pel-

¹¹¹ Vö. pl. Kis János, *Észrevétel a 'fonák Recenziókról közönségesen, különösen pedig az 1819-ediki Tudományos Gyűjtemény I-ső Kötetjének 66–74 lapjain olvasható B – h betűkkel jegyzett Könyvvizsgálatról.* (Július' közepén), h. n., é. n. Benkő Sámuel Miskolcra készült írását bírálta egy B – h nevű recenzens. Kis János észrevételei szerint a bíráló egyik legnagyobb hibája, hogy névtelenül jelent meg.

¹¹² Kisfaludy Sándort takarja a név GULYÁS Pál szerint: *Magyar írói álnévlexikon: A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Bp., Akadémiai, 1956, 170.

¹¹³ N., *Kazinczy Ferencz' Munkái. Szép Literatura, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814–1816*, TGy, 1818, IV, 96–115; FÜREDI Vida, *A' Recenziókról*, TGy, 1818, VI, 3–32.

¹¹⁴ Az MTA Kézirattárában találtam a következő, Kazinczy kezétől származó feljegyzést: „Téti Takács József Győr Várm. Fő-Notáriusa (†) [az eredetiben is hely van kihagyva – Cz. M.] – Horváth Endre akkor Téti, most Pázmándi Plebános – és Verseghi [így!] Ferencz Szoros barátok, 's nagy hívei az Ypsilonismusnak, sok titkos játékot játszdogattak ellenem. – Takács a' Tudom. Gyűjt. Redactorának Fejér Györgynek egy Értekezést küldte be a' Recenziókról, mellyet ez 1818. Júniusban ki is ada. Hogy tévedjek meg annak Írójában, azt Verseghy írta le, és Verseghy adta be Fejérnek; Fejér pedig láttatá a' Manuscriptumot Szent-Miklössy Aloyzzal, nyilván azért, hogy ez majd tudatni fogja velem hogy a' Verseghy' kezére rá ismert, 's én Verseghyt fogom bántani, 's ezeknek lesz mit nevetniük. De ki nem ismeri a' citatumok' özönében áradozni szerető Takácsot? és az ő stílusát ki ismerhette volna Verseghyének? – Csak azt kell még megjegyznem, hogy Horváth Endre (úgy beszélé maga Szemerének) csak mostohájáról kapta a' Horvát nevet; nagyatyját 's talán még atyját is Füredinek hitták. A' név és a' Verseghire játszó Vida nem áll ok nélkül az Értekezés alatt, 's nekem e' hárommal volt bajom.” Lásd K 633/V, 52a. Az első sor zárójelében szereplő keresztből kikövetkeztethető, hogy a feljegyzés Takács József halála után készült. Feltételezve, hogy Kazinczynak biztos információja volt arról, hogy mikor halt meg Takács, megállapítható, hogy a szöveg 1821 után íródott, tehát Kazinczy még három évvel Füredi Vida recenziója után sem szűnt meg igen részletes, elemző találgatásokba bocsátkozni.

lengérré állító aránytalanságait. Márton recenzenseit bírálva, közben az elvárt eljárásrend felmutatásával ugyanis Kazinczy diszkvalifikálja a *Mondolat* stb. szerzőinek eljárás módját, s ezzel együtt írásaik tudományos munkásságára, hírnevére gyakorolt hatását is.

A Márton István recenziói kapcsán indult történet azonban itt még nem ér véget. Kazinczy 1818. június 8-án Fejér Györgyöt levélben kéri arra, hogy a szerkesztőségben kiadásra váró, Horváth Endrének (N.-nek) írott antikritikáját ne jelentesse még meg.¹¹⁵ A levél rövid, más témája nincs, kizárólag egyetlen rendkívül nyomatékos kérést fejt ki indoklással, miszerint nem szeretné, ha a kezdeti tervek szerint, a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi VI. kötetében jelenne meg válasza. A kívánságát azzal magyarázza, hogy belátta, talán az ellenfeleinek van igazuk, ezért szükséges változtatásokat tennie, amelyeket a másnap postaindulásig már képtelenség elvégeznie, ezért haladékat kér Fejértől. Egy ilyen típusú megokolással legalábbis furcsának tűnnek a belátó sorok Kazinczy tollából. Leveleiben közben beszámol arról, hogy új antirecenziót ír, méghozzá olyat, hogy többet ne kelljen szólnia az ügyben.¹¹⁶ Fejér teljesíti Kazinczy kérését, az antirecenzió publikálásáig jó pár hónap eltelik, s csak a következő év IV. számában jelenik meg az írása. Talán ennél kevesebb időnek is elégnek kellett volna lennie a javítások elvégzéséhez.

Október táján tűnik fel leveleiben a Márton István – Luther Márton párhuzam, amelyet Márton éles fogalmazásmódja motivált Kazinczyban. „Ez a Tudósunk második Luther, 's ha az, hogy ő a XIX. százban élt, míg Luther a XVIIban, érdemét fogyasztja: az hogy a Wittenbergi Barátot Fejedelmek védelmezték, azt pedig senki sem védelmezi, viszont ennek adja az elsőséget. 'S mellyike vitt-meg inkább az Igazért?”¹¹⁷ Nem könnyű eldönteni, hogy a párhuzam szerény vagy szerénykedő-e, hiszen a rokonítás eleve sántít: Márton nem áll védelem nélkül, sőt, Kazinczy mellett Horváth Ádám is szellemi pártfogása alá vette munkáját. Egy másik helyen Kazinczy azt írja, hogy míg Luthert a fejedelem megvédte, addig Mártont elnyomta.¹¹⁸ Jogos akkor a kérdés: ki az, aki a tudományos haladást gátló „fejedelemmel” szembeszállhat, milyen hatalommal rendelkezik, és milyen erőket tud mozgósítani, ha az „igazság ügye” forog veszélyben? Kazinczy, mikor 1819-ben jobb napokat él, maga válaszolja meg ezeket a kérdéseket. Akkor

¹¹⁵ „Anticriticám eddig kezében vagyon Fő Tisztelendő Úrnak. Az vala kérésem ez eránt, hogy ha nem lehetetlen, a Júniusi Kötetben vétessék-fel. E' kérésemet most vissza vonom. A' legszorosb vizsgálatok alá veszem minduntalan teoriámat, praxisomat, 's a' czélt a' melly ezt tanítani 's így dolgozni indit, 's nem felejttem hogy én is ember vagyok, megtévedhettem; nem felejttem hogy Ellenkezőimnek lehet igazok, 's öszvehasonlítgatom ezeknek állításaikat a' magaméival. Ez éjjel esett-le szemeimről a' hályog; lehetetlen hogy ők hamisnak leljék a' tanítást, de attól félnek, hogy veszedelmes ne legyen, mert gyakorlatban embereink a' Gramm és a' Szokás tanulását és tiszteletét szükségtelennek tarthatnák. Szükség tehát hogy őket ez eránt megnyugtassam, 's úgy szóljak, hogy a' tanúlatlan veszedelemre ne vitessék. Ma indul a' Posta, 's az új Anticriticám addig el nem készülhet. Méltóztassék tehát megelégedni addig, míg az Anticriticát a' jövő postán elküldhetem, e' jelentésemmel, mellyet azon kérésemmel rekesztek-be, hogy a' Redactio kezében lévő Anticriticám sajtó alá ne adassék.” Fejér Györgynek, 1818. június 8., *KazLev.* XXIII, 264.

¹¹⁶ Gr. Dessewffy Józsefnek, 1818. június 15., *KazLev.* XVI, 80; Döbrentei Gábornak, 1818. június 16., *KazLev.* XVI, 82.

¹¹⁷ Szabó Jánosnak, 1818. november 10., *KazLev.* XVI, 234.

¹¹⁸ Romy Károly Györgynek, 1818. október 27., *KazLev.* XVI, 212.

ugyanis, amikor 1819 elején hírt kap a Tudományos Gyűjtemény év eleji első szerkesztőségi üléséről.¹¹⁹ Itt a szerkesztőségi tagok döntést hoznak: a folyóiratban ezután nem jelenhet meg sem névtelen, sem személyeskedő írás. Hogy Kazinczynak szerencséje volt-e vagy valóban hatással volt a folyóirat-szerkesztőkre, eldönthetetlen. Az viszont nagyon tanulságos, ahogyan a fejleményeket a levéláramlásba eresztí. „Örvendek hogy a' literárius despotismusnak magamat ellene vetettem, 's a' Pápai Catechism. Védelme által megmutattam a' Tud. Gyűjt. Redactiójának, a' mit az a' Január. Kötet első lapjaiban maga is megismer, hogy bántó írást valaki ellen felvenni 's a' feleletet fel nem venni, 's a' mellett egy újabb igazságtalan Recenziót ismét felvenni, igen nagy igazságtalanság, 's olyan, a' mi arra kényszerít bennünket, hogy más helytt szólaljunk-meg.”¹²⁰ Ilyen és ehhez hasonló sorok tömkelegével bombázza levélpartnereit.¹²¹ Január utolsó napjaitól március végéig hét személynek írja meg ezt az öngigazolást, s ez az a pont, amikor a fent említett válasza is elkészül, és megjelenik a Tudományos Gyűjtemény 1819. évi IV. számában Horváth Endrének írt válasza.¹²² A különös csak az, hogy a dátuma 1818. május 27-i, vagyis egy évvel korábbi. Nincsenek arra adataim, hogy Kazinczy az eredeti szövegváltozatot jelentette-e meg a Tudományos Gyűjteményben, vagy a dátumot változatlanul hagyva változtatott az íráson, az viszont megállapítható, hogy egy a fentihez hasonló levéldömping némiképp formálja az olvasói elváráshorizontot és kevesebb támadási felületet hagy a szerzőn.

Nem gondolom, hogy Kazinczy előre kitervelte volna a lépéseket, vagyis ütemtervet készített volna, amely meghatározza az események sorrendjét és ritmusát: először kiválaszt egy botránytémát, amire minél többen felkapják a fejüket, majd a választás eredményeként bekapcsolódik a Márton-vitába, aztán megvárja, míg a Magyar Kurír mellékleteként a széles nyilvánosság számára olvashatóvá válik az írása, amelyben többek között a névtelenség és a személyeskedés ellen szónokol, majd megvárja, hogy lecsillapodjanak az események, végül megjelenteti az ellene született névtelen bírálatokra írt feleletét, ugyanakkor gondosan ügyel arra, hogy közben mindezekről nagy intenzitással számoljon be leveleiben. Valószínű, hogy csak az események áramlásába sikerül ilyen szerencsésen megkapaszkodnia.

Az viszont bizonyos, hogy Márton katekizmusának bírálati felé még az eset részleteivel való megismerkedés előtt nagy vehemenciával fordul, mégpedig azért, mert személyes érintettsége folytán épp különös figyelmet tanúsít a recenzió alakuló műfaja, valamint a Tudományos Gyűjtemény iránt. Ekkoriban ír engesztelő levelet például Sípos Józsefnek a Tudományos Gyűjtemény 1817. évi utolsó számában részben Sípos írásáról

¹¹⁹ B. Wécsey Pálnak, 1819. február 10., *KazLev.* XVI, 293; Kis Jánosnak, 1819. február 16., *KazLev.* XVI, 299; Helmeczy Mihálynak, 1819. február 17., *KazLev.* XVI, 301–302; Bilkey Pap Ferencnek, 1819. február 28., *KazLev.* XVI, 313; Döbrentei Gábornak, 1819. március 7., *KazLev.* XVI, 318–319; stb.

¹²⁰ Helmeczy Mihálynak, 1819. február 17., *KazLev.* XVI, 301.

¹²¹ B. Wécsey Pálnak, 1819. február 10., *KazLev.* XVI, 293; Dessewffy Józsefnek, 1819. február 13., *KazLev.* XVI, 296; Kis Jánosnak, 1819. február 16., *KazLev.* XVI, 299; Bilkey Pap Ferencnek, 1819. február 28., *KazLev.* XVI, 312; Döbrentei Gábornak, 1819. március 7., *KazLev.* XVI, 319; Kis Jánosnak, 1819. március 16., *KazLev.* XVI, 332.

¹²² KAZINCZY Ferenc, *Kazinczy' Antikritikája, Tud. Gy. IV. Köt. 95–115 lap.* TGY, 1819, IV, 120–126.

szóló recenziója miatt,¹²³ amely nem mellékesen megjegyezve, Sípos munkájának második recenziója volt a Tudományos Gyűjteményben. Horváth Ádámnak szóló levele tematikáját tekintve pedig teljes egészében a műfaj létjogosultsága melletti apológia.¹²⁴ Fejér egyik levelében arról tájékoztatja, hogy a Tudományos Gyűjtemény egyik számában egy recenziókról szóló írás fog megjelenni – tehát egy bizonyos körben ismert volt a kortársak körében is, hogy a téma különösen foglalkoztatja őt.¹²⁵ S ebbe a kontextusba illeszkedik bele a Márton-eset, olykor centrumba kerülve, gyakrabban argumentációs tényezőként. A káté kritikája eleinte a jogosan erős kritika,¹²⁶ később az igazságtalan kritika példája gyanánt, és nem ritkán saját recenziói oppozíciójaként jelenik meg a levelekben, s ez a tematikus kötődés a későbbiekben sem szűnik meg. Az események egymásutánjában közben a Kazinczy által írt leveleknek és recenziójának textusaiban kirajzolódik egy hősies, az igazságtalanul bántalmazott, kapcsolati rendszer tekintetében a gyengébb pozícióval bíró felet támogató,¹²⁷ hatalmi túlkapasokat megtorló literátor imázsa, aki tollával tudományos egzisztenciát, narratív jelenléteket biztosít a védelmezettjének, továbbá hatással van a tudományos élet vezető folyóiratának szerkesztői gyakorlatára, és ezáltal a kritikairás szabályai fölött is befolyást gyakorol.

Még az 1819-ben (kilenc hónappal a Tudományos Gyűjtemény évkezdő, szabályalkotó szerkesztői ülése után) megjelent *Orthológus és neológus* retorikája is ezt az imázst idézi fel az olvasó emlékezetében, ebbe a keretbe helyeződnek bele a tartalmi, nyelvújítási nézeteket taglaló szakaszok. Különösen izgalmas a tanulmányt záró citátumot megvizsgálni. Az idézet Rupertus Meldeniustól¹²⁸ származik, és eredetileg így hangzik: *In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in omnibus caritas*. A vallásszabadságot védelmező sorok szövegkörnyezete arra céloz, hogy amennyiben a fontos dolgokban egyetértés (egység), a nem fontos dolgokban szabadság, és mindenben szeretet lenne, a vallási jellegű problémák megoldódnának. Így idézi Füredi Vida is *A' Recenziókról* című írásában a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi VI. számában.¹²⁹ Az írás egy korábbi, szintén a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmányra válaszol, amely a neológia győzelmét hirdető sorok után kazinczyánus szóalkotások elemzését nyújtja.¹³⁰ Füredi Vida önhittségéért rója meg a tanulmányírót, a következő sorokkal: „Nem érzi-e szíved, Barátom! hogy az emberség, az okosság és a' józanság mellett sebesen elhajtottál? Nem hallottad-e valaha: hogy in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas.”¹³¹ Ezekkel a sorokkal a tanulmányíró a neológia és az ortológia közelítésére szólítja fel

¹²³ Sípos Józsefnek, 1818. március 7., *KazLev.* XV, 510–511.

¹²⁴ Horváth Ádámnak, 1818. március 15., *KazLev.* XV, 519–522.

¹²⁵ Fejér György Kazinczynak, 1818. május 18., *KazLev.* XVI, 37.

¹²⁶ Pl. Szabó Jánosnak, 1817. november 13., *KazLev.* XV, 353–355.

¹²⁷ Vö.: „Én ezen Munkámon kimondhatatlanul gyönyörködöm; hősra vagyok az Igazságnak, 's Mártont lelkesen védelmezém gonosz bántója ellen.” Kazinczy Döbrentei Gábornak, 1818. március 21., *KazLev.* XV, 535.

¹²⁸ Philip SCHAFF, *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, VII, Baker Book House, 1953; internetes kiadása: <http://www.ccel.org/schaff/encyc/encyc07>.

¹²⁹ FÜREDI Vida, *A' Recenziókról*, TGy, 1818, VI, 25.

¹³⁰ P. Sz. A., *Észrevételek némely új szók felől*, TGy, 1818, III, 78–82.

¹³¹ FÜREDI, *i. m.*

először P. Sz. A.-t, végül a legnépesebb olvasótábor: „Hazámfiak, Magyarok, Barátim! üdeje, hogy az egymástgyűlölésnek, üldözésnek véget vessünk. Szép és hasznos a tudományos vetekedés, de káros bezzeg a személyes vagdalkozás!”¹³² A széthúzás reformációkori toposzát eleveníti fel, amikor a nemzet széthullását helyezi kilátásba.

Az *Orthológus és neológus*nak szép zárata, a recepciótörténeti kánonnal egybevágó zárata volna ez az idézet Kazinczy tanulmánya végén. Ő viszont átírja ezeket a sorokat a következők szerint: *In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in demicatione onesta arma* – vagyis a citátum végének megbékélést előmozdító szavai helyett a küzdelem, ebben az esetben a tudományos küzdelem tisztaságára hívja fel a figyelmet. Ez a szándékos és nem kicsi változtatás, ha az 1819-es év eleji levéldömping narratívájában értelmezzük, feleleveníti a Tudományok országában¹³³ győzedelmes Kazinczy képét, aki a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségét arra kényszerítette/arról győzte meg, hogy anonim és személyeskedő írásokat ne jelentessen meg, továbbá aki más literátorok által egyelőre érintetlen maradt, hiszen az ellene irányuló támadások szabálytalanok voltak.

Márton további tudományos pályafutását tekintve nem sok adattal rendelkezünk, amelyekből megállapítható volna, hogy milyen jelentőséggel bírt számára a recenziós kötet megjelenése. Még 1819-ben, a recenziós kötet kiadásának idején megírja Kazinczynak, hogy a válaszadásban és a kötet megszerkesztésében anyagi mozgatók irányították: teljes nyíltsággal közli, szeretné, ha készülő filozófiájára előfizetőket szerezne a vitának köszönhetően. Főleg a recenziós kötet végén álló elméleti írásától remél sokat: „Az egész organismussa ugy bele van a Philosophiába szöve, hogy az olvasó ha tsak nem bikfa tapló, felébred a Critica Philosophiának ohajtására – – – és osztán talán talán a Praenumerálásra is. Szén égetőnek – ugy é? – tőkén a szeme! – Per se! – Természettel szegény a Kalvinista tudós! – Nekem pedig még familiám is van – mit táplálni kell!!! Nem ereszkedhetem ki nagyon vén koromra!”¹³⁴ A nem kicsit nyers és nyíltszavú levélre Kazinczy válasza sajnos nem ismert. Szintén 1819-ben *A' pap és a' doctor a' sýnylődő Kánt körül*¹³⁵ című, a sors fintora folytán ismét névtelenül megjelent gúnyirat néhány szakaszát és a doktor szerepét a szerző Márton Istvánnak szenteli. A gúnyirat szerint Kant filozófiája haldoklik, a halálos ágynál megjelenik a doktor, aki orvosi szereket javasol, és a pap, aki vigasztal, bátorít és az örökkévalóságra készítgeti a beteget. A rendes doktorok,

¹³² *I. m.*, 31.

¹³³ Vö. Buczy Emilnek, 1819. március 18., *KazLev.* XVI, 334–335. Kazinczy összefoglalja az elmúlt hónapok recenziós vitáinak eseményeit, epizódszerűen említi Márton ügyében való fellépését is. Fejtegetésének zárata: „Ezek istentelenségek, és erőszakok, pedig [a – Váczy János] Tudományok országában erőszaknak nincs helye.”

¹³⁴ Márton István Kazinczynak, 1818. szeptember 17., *KazLev.* XVI, 140.

¹³⁵ [ROZGONYI József], *A' pap és a' doctor a' sýnylődő Kánt körül, vagy rövid vizsgálása főképen a' tiszt. Pucz Antal Úr' elmélkedéseinek: a' Kánt philosophiájának fő Resultátumairól, 's óldalaslag illetése az erköltsi Catechismust Író' Bétsi feleleteinek*, h. n., 1819; a továbbiakban: *A' pap és a' doctor*. A címből is látszik, hogy a papot Pucz Antalra formázza a szerző. Az 50 lapnyi írásnak csak első 10 lapja kapcsolódik Márton munkásságához.

vagyis a „tzéhbéli közönséges Philosophusok”¹³⁶ nem tudtak segíteni szereikkel, míg végül megjelenik a félreérthetetlenül felismerhető Márton. „De bezzeg a’ Papi ranggal élő Doktor se vesztegle [...] mindjárt fut, ló, haragjában Mondolatosá lész, segedelemért folyamodik fűhöz, fához, még olyanokhoz is [...] kik a’ dologban való járatlanságokat megvallani szégyenelvén, közönségesen a nyavalyákról tartottak unalmas beszédek; egyik nevezetesen beszélgete a’ Beteg felett az új Catechismus’ származásáról, ennek Recensenseit pírongatta”, felebaráti szeretetre hívta fel a figyelmet és új szókat alkotott, amilyen a szobra, szellem, gyönyör, továbbá grammatikai jegyzéseket tett.¹³⁷ A tudományos narratívában tehát bár éppen filozófiai dilettánsként, de megjelenik Kazinczy alakja, még hozzá „mondolatosként”, és a védelmező pozíciójában. A gúnyirat írója kiemeli még azt is, hogy Kazinczy a recenzenseket „pírongatta”, tehát a kortársak számára is hangsúlyos volt az első két recenzens bírálói eljárás módjával kapcsolatos vélekedése. Márton gyógmódjának zseniális humorú leírásában pedig feltűnik a recenziós kötet is. A doktor először értelmetlen szavakat halandzsázott a betegágy felett („Jankó, bankó, ista, pista, suska, puska”) – a varázslóritus leírását ihlető sorok Márton M. A. -nak írott válaszában olvashatók¹³⁸ – a leírással Márton hozzáértése vonatik kétségsbe. Eztán magnetizált: „13 árkusnyi unalmas beszéddel a’ körül állokat elaltatja.” Utána elektrizált: „a’ kik eddig a’ Betegét gyógyítani mérészlették, sőt még a’ beteg körül átsorgokat is ökölnyi electrica lángokkal ütteti ’s perzselteti, sőt némelly menyköveit, hogy súlyosabbak légyenek, igen magas helyre, Bétsbe felviteti, ’s onnan nagy zuhanással a’ régi gyógyítókra sűrűen szórátja le” – Bécsben jelent meg ugyanis a recenziós kötet, amit a Magyar Kurír mellett kaphatott meg az olvasótábor, ahogyan ez a „gyógyítás” további fázisaiból is kivehető. Hánytát: vagyis ügyesen elintézi, hogy ne csak a gyógyítók, hanem azok is, akik Kantról sohasem hallottak, „hetenként fölöstökörmre, gyomor émelyítő 16 Ipecacuanha¹³⁹ dózisokat (a’ Bétsi Újsághoz tsatolt, a’ leg nagyobb pedantismussal v. tanítói kevélységgel írt Feleletek’ Darabjait) vegyenek bé, ’s másokkal egygyütt szenyvedjenek.”¹⁴⁰ Az elektrizálás és hánytatás nyilvánvalóan az ívenként szétküldött recenziós kötetet formázza, amely tehát a kortársi vélekedés szerint is széles rétegekhez jutott el. A gúnyirat zárata valamelyest rávilágít arra is, hogy mit jelenthetett Márton számára Kazinczy védelme. „Míg amaz igen szaporító Atyának, Aeolusnak¹⁴¹ sok fiai, ’s leányai lésznek, míg a’ Mondolatos Társaság, melly ótalma alá vette, fenn áll, míg az éhes emberek éhségek’ elűzésére töltetlen rákkal élnek: addig el nem enyészik a’ Kánt’ Philosophiája!”¹⁴² A gúnyirat textusaiban tehát Kazinczy fellépése kulturális egzisztenciát jelent a filozófiai irányzat és egyben Márton számára is a

¹³⁶ *A’ pap és a’ doctor*, 4.

¹³⁷ *A’ pap és a’ doctor*, 7.

¹³⁸ *Prof. Tiszt. Márton István Úr Felelete M. A. Úr Recenziójára = Recenziók*, 15.

¹³⁹ Hánytatószer.

¹⁴⁰ *A’ pap és a’ doctor*, 7–9.

¹⁴¹ Más néven Aiolosz (‘gyorsan változó’), a görög mitológiában a szelek istene.

¹⁴² *A’ pap és a’ doctor*, 53.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
200: . CZKK évfolyam 6. szám

tudományos diskurzusban – Kazinczy segítői szerepkörben való önpozicionálása tehát ebből a szempontból sikeresnek tekinthető.

Hogy Kazinczy szempontjából mennyire volt eredményes a vitába bekapcsolódása, a kortársak ezt hogyan ítélték meg, a literátorok recenziókról vallott értékítéletét megváltoztatta-e a recenzióskötet, továbbá az antirecenzió, a levélkampány és a Horváth Endrének írott válasz sűrű egymásutánja hozott-e változást Kazinczy személye és munkássága megítélésében, adatok híján, nagy idő távolságából homályosan látható.